

Tartu Ülikool
Maailma keelte ja kultuuride instituut

Avely Põder
HUUMOR NOORTEKIRJANDUSES: LEIGH BARDUGO
„VARESTE KUUS” TÕLGE EESTI KEELDE
Magistritöö

Juhendaja: Katiliina Gielen, PhD

Tartu
2024

Sisukord

SISSEJUHATUS	3
1. HUUMOR	5
1.1. HUUMORI LOOMISE TEHNIKAD JA HUUMORI LIIGID.....	6
1.2. HUUMORI TÖLKIMISE MEETODID.....	9
1.2.1. Ekvivalentne tõlge	10
1.2.2. Laiendav ja võimendav tõlge.....	11
1.2.4. Asendus ja kompensatsioon.....	12
1.2.5. Laentõlge	13
1.2.6. Väljajätt.....	13
2. NOORTEKIRJANDUS	14
2.1. NOORTEKIRJANDUSE TUNNUSED.....	15
2.2. HUUMORI FUNKTSIOON NOORTEKIRJANDUSES.....	17
2.3. NOORTEKIRJANDUS KUI TÖLKEKIRJANDUS	18
3. HUUMORI TÕLGE TEOSES „VARESTE KUUS“	20
3.1. HUUMORI TÕLKE ANALÜÜS.....	21
3.1.1. Loogikal põhineva huumori tõlge.....	22
3.1.2. Identiteedil põhineva huumori tõlge	28
3.1.3. Tegevusel põhineva huumori tõlge.....	29
3.1.4. Keelel põhineva huumori tõlge.....	30
KOKKUVÕTE	39
KASUTATUD KIRJANDUS	41
SUMMARY	44
LISAD	45
Lisa 1: Bergeri huumori tüpoloogia.....	45
Lisa 2: Loogikal põhineva huumori tõlke näited	46
Lisa 3: Identiteedil põhineva huumori tõlke näited	49
Lisa 4: Keelel põhineva huumori tõlke näited	50

Sissejuhatus

Huumoril on oluline roll nii igapäevaelus kui kirjanduses. On aga kirjanduse žanre, kus huumor on olulisem kui mõnes teises – üheks neist on noortekirjandus.

Huumoril on noortekirjanduses tähtis roll, kuid noortekirjandust ennast ja huumori tõlget ilukirjanduses on rohkem uurima hakatud alles hiljuti. Samas on ingliskeelse noortekirjanduse tõlge üks tundlikumaid ilukirjanduse tõlke vorme, millele võiks eriti tähelepanu pöörata, sest nii Eestis kui ka paljudes muudes riikides valdab suurem osa teoste sihtrühmast – s.o noored – teoste lähtekeelt. Hea inglise keele oskus võib noori aga tõlgete suhtes kriitilisemaks muuta ja vähendada nende huvi tõlkekirjanduse vastu üleüldiselt.

Kuna huumor on aga noortekirjanduse niivõrd oluline osa (meelitades noori lugema, aidates neil tegelaste ja situatsioonidega samastuda jne), on minu magistritöö eesmärk uurida just huumorit ja selle tõlget noortekirjanduses. Tahan teada, millist rolli huumor noortekirjanduses ja selle tõlkes mängib. Samuti huvitab mind, milliseid võtteid huumori tõlkimiseks on kasutatud Leigh Bardugo teoses „Vareste kuus“ („Six of Crows“, 2015) ning kas ja mil määral huumori loomise tehnika tõlkes muutub.

Oma küsimustele vastuste leidmiseks kogusin Leigh Bardugo romaanist „Vareste kuus“ (2015) teose lõike (näidete otsimisel ja valikul sain abi ka teose fännibaasi sotsiaalmeedia postitustest), mis sisaldavat huumorit. Töös kõrvutan neid, võrdlemaks lähteteksti ja tõlkelahendust, ning analüüsin seal kasutatud huumori konstrueerimise tehnikaid ning tõlkestrateegiaid. Huumori loomise tehnikaid analüüsin Arthur Asa Bergeri „An Anatomy of Humor“ (1993) esitatud kirjandusliku huumori tüpoloogial alusel.

Kuigi viimastel aastatel on noortekirjandust rohkem uurima hakatud, on žanris leiduvale huumorile ja selle tõlkimisele keskendunud vähe. Samas on rahvusvaheliselt palju uuritud näiteks huumorit ja selle tõlget lastekirjanduses, mille alla noortekirjandust tihti liigitatakse, kuid need uurimused toetuvad tavaliselt väiksematele lastele suunatud kirjandusele ja mitte kirjandusele, mis on suunatud vanematele teismelisele.

Valisin oma töö fookuseks Leigh Bardugo romaani „Vareste kuus“ (2015, eesti keeles ilmunud 2017, tõlkinud Lii Tõnismann) mitmel põhjusel. Esiteks on see üks populaarsemaid viimasel aastakümnel ilmunud noorteromaane kogu maailmas. Sellel on tohutu fännibaas, mis tänaseni aktiivselt teose teemade, tegevustiku ja tegelaste kujutamise üle arutlevad. Aprilli seisuga on Bardugo loodud Griša universumi (kuhu kuulub ka uurimisalune teos) fännide Redditi foorumil r/Grishaverse kokku üle 34 tuhande kasutaja ning „Vareste kuue“ raamatute

foorumil r/sixofcrows on 9400 kasutajat. Platvormil Goodreads, mis on maailma suurim veebileht, kus lugejad saavad raamatutele hinnanguid anda, on „Vareste kuuele“ hinnangu andnud üle 950 000 inimese (tulemuseks viiepalliskaalal 4,49) ning sellele on arvustusi kirjutanud enam kui 100 000 lugejat. Teost on tõlgitud 50 keelde ning müüdnud enam kui miljon eksemplari – maailma mastaabis pole see kuigi suur number, kuid noorteromaanide seas on see tähelepanuväärne. Teiseks on paljud teose lugejad arutanud raamatus leiduva huumori üle, kiites autori huumorimeelt ja stiili ning teose tegelaste omavahelist dünaamikat. Kuna raamatu sünye tegevustik ja tegelaste trauma-rohke taust võib tekitada küsimusi teemal, kuidas huumor teosesse üldse sobib, leian, et just see kontrast teeb huumori ja selle tõlke teoses huvitavaks uurimisteenaks. Kolmandaks põhjuseks on minu enda huvi teose vastu. Avastasin selle enda jaoks mõned aastat tagasi ja olen seda mitmeid kordi lugenud nii eesti kui inglise keeles, mistõttu olen raamatu huumori, tegevustiku, teemade ja fännibaasi tegevustega hästi kursis.

Magistritöö koosneb kolmest peatükist. Neist esimeses keskendun huumori mehhanismidele ja selle tõlkimiseks kasutatavatele strateegiatele. Ühtlasi analüüsin ka huumori tõlkimist üldisemalt: miks seda on uuritud niivõrd vähe, mis selle keeruliseks teeb jne. Seejärel tutvustan Arthur Asa Bergeri (1993) loodud huumori liigitust (loogikal, keelel, identiteedil ja tegevusel põhineva huumori liigid) ning kõige lõpuks tutvustan ka erinevaid huumori tõlkimise strateegiaid ning analüüsin kuidas need toimivad.

Teises peatükis on fookuses noortekirjandus. Annan lühida ülevaate noortekirjanduse ajaloost ja tuntumatest noorteromaanidest. Kirjeldan noortekirjanduse tunnuseid ja huumori rolli noortekirjanduses ning analüüsin noortekirjandust tõlkekirjandusena, seejuures arutledes, miks paljud eesti noored kirjandust hoopis inglise keeles loevad.

Kolmandas peatükis tutvustan natuke pikemalt analüüsitavaid teost „Vareste kuus“, kirjeldan oma töö meetodit ning analüüsin huumori tõlget teoses. Analüüsivad huumori lõigud on peamiselt valitud minu enda huumoritaju põhjal, kuid osad analüüsivad näited on leitud ka fännibaasi postitustest (näiteks Redditi ja Tiktokist). Valitud lõike analüüsides keskendun toimivatele huumori mehhanismidele nii tõlkes kui lähtetekstis ning kasutatud tõlkestrateegiatele.

1. Huumor

Kui vaadata sõnaraamatutesse, on huumoril mitmeid definitsioone. Näiteks Eesti Keele Instituudi pakutav definitsioon on „heatahtlik nali, koomiliste elunähtuste, sündmuste või inimeste puuduste ja nõrkuste heatahtlik naeruvääristamine“ (Sõnaveeb: huumor) – sidudes huumorit nalja definitsiooniga. Nalja defineeritakse Sõnaveebis aga hoopis kui midagi, „mida keegi ütleb või räägib, et teisi lõbustada ja naerma ajada“. Leidub ka huumori definitsioonile küllaltki sarnane nalja definitsioon: „miski lõbus, naerma ajav“ (Sõnaveeb: nali). Inglise keelne Merriam-Websteri sõnastik pakub huumori vasteks hoopis „miski, mis on või loodi olema koomiline või lõbustav“ (Merriam-Webster). Inglisekeelsest definitsioonist ei tule välja, et huumor võiks olla vaid heatahtlik (nagu ütleb Sõnaveeb), mis juba viitab faktile, et huumoril puudub ühtne definitsioon ja seda mõistetakse erinevalt. Ent kui üldistada, on huumor nende definitsioonide alusel miski, mis inimesti lõbustab ja neid naerma ajab.

Huumorit võib leida pea igas uuritavas teoses – raamatus, filmis, telesarjas, reklaamis, ajakirjas –, ent seda uuritakse siiski vähe. Huumori uurimine sai tõsiseltvõetavaks teadusharuks alles 20. sajandil, mil hakkasid ilmuma filosoofia-alased raamatud huumori kohta (näiteks Henri Bergsoni „Laughter“ (1900)) ja toimuma huumoriteadlaste konverentsid – 1976. aastal toimus esimene huumoriuuringute seltsi International Society for Humor Studies konverents Cardiffis Walesis (ISHS koduleht). 1980ndatel hakkasid ilmuma esimesed huumoriteaduslikud kokkuvõtted ja sünteesid (Attardo 2014: xxxi).

Tihti on tehtavad uuringud ja analüüsid seotud väga kindlate erialadega – sotsiaalpsühholoogia tegeleb näiteks huumori ühiskondlike mõjude ja mehhanismidega ning lingvistika tegeleb huumorit loova keele semantika ja pragmaatikaga (*ibid.*). Palju võib leida artikleid huumori kohta reklaaminduses ja huumori vajalikkusest õpetamisel või psühholoogias, ent tõlketeaduse ja kirjanduse (sealhulgas tõlkekirjanduse) erialal uuritakse huumorit aga väga vähe.

Tõlketeadlane Jeroen Vandaele on väitnud, et huumori kohta on tõlketeaduses n-ö tõsist tööd tehtud vähe ja see viitab faktile, et huumori uurimine on „kvalitatiivselt erinev ‘teistest tõlke tüüpidest’“ (2002: 150). Ta leiab ka, et huumori mõiste keerukus võib tõlketeadlasi teemat vältima panna. (*ibid.*) Nimelt on vahe sees huumori loomisel ja huumori mõistmisel: vahel piisab tõlkimisel vaid sõnade teise keelde ümber seadmisesest aga mõnel juhul on vaja huumorit mõista ja uuesti luua, et ka tõlke lugejad seda nautida saaksid. Alati ei ole võimalik säilitada

lähtekeeles olevat nalja ja tõlkijal tuleb ise luua võrdväärne lahendus või lahenduse puudulikkust kompenseerida.

Milleks huumorit üldse aga vaja on? Kuigi huumorit pole suudetud ühtselt defineerida, on olemas mitmeid teooriaid selle kohta, miks huumor inimestele oluline on ja mis selle naljakaks muudab. Esiteks on olemas üleolekuteooriad (*superiority theories*), mille kohaselt naeravad inimesed, sest nad tunnevad ennast mingil põhjusel võrdlusgrupist paremana. Thomas Hobbes (2002 [1651]: ptk 6) leiab, et inimesed on loomult individualistid ja konkureerivad üksteisega – võit teiste üle teeb rõõmu ja võib kaasa tuua naeru. Teiseks on olemas pingeabastusteoriad (*relief theories*), mis leiavad, et huumor on „hüdrauliline reaktsioon, mille käigus naer teeb närvisüsteemis seda, mida teeb aurukatlas rõhuvabastusklaap“ (Morreal 2012) – s.t see leevendab hirme, ärevust ja pinget. Samal ajastul hakati naeru ja huumorit seostama bioloogia – närvide ja ajutegevusega (*ibid.*). Nüüdseks on teadlaste seas juhtivaks saanud ühitamatuse- ehk inkongruentsiteooriad (*incongruity theories*). Selliste teooriate kohaselt ajab inimesi naerma mitte pinge ega üleoleku tunne, vaid hoopis situatsiooni ebakõla. Huumori loojad võivad „publiku naerma ajamiseks luua ootusi ja neid seejärel rikkuda“. (Morreal 2012)

Nagu on muutunud huumori ja naeru aluste teooriad, on muutunud ka üldine arusaam huumorist. Siiani pole suudetud kokku leppida isegi ühtses huumori definitsioonis – see teeb huumori tõlkimise ja huumori tõlgete uurimise aga veelgi keerulisemaks kui see muidu olla võiks.

1.1. Huumori loomise tehnikad ja huumori liigid

Selleks, et uurida huumori tõlget ja seda analüüsida, tuleb kõigepealt tunda huumori loomise ja toimimise tehnikaid ilukirjanduses. Huumor on suurel määral subjektiivne – see tähendab, et kõik ei naera samade naljade üle ning sellel võib olla mitmeid põhjuseid: individuaalne huumorimeel, vanus, kultuuridevahelised erinevused, jne. Huumori tüüpideks jagamine aitab mõista, milline teksti osa on nali ja miks see üldse naljakas on. Kuna huumor on aga – nagu eelpool mainitud – subjektiivne, pole huumoriteadlased suutnud kokku leppida ühtses huumori tüpoloogias. Kuigi nõustutakse, et huumori tulemus on naer ja naeratused, on vähe tehtud edusamme huumori piiritlemisel (Vandaele 2002: 154).

Oma uurimistöös toetun peamiselt Arthur Bergeri (1993) loodud huumori tüpoloogiale, mis jagab huumori tehnikad nelja laia kategooriasse (vt ka lisa 1). Ta leiab, et humoristlikes töodes toimib korraga mitu mehhanismi (s.t huumor on mitmekihiline), millest üks on tavaliselt domineeriv. Bergeri tüpoloogia annab ülevaate igast mehhanismist ning selle toimimise alustest (2017 [1993]: 15). Bergeri (*ibid.*: 17) kategooriad on keelel põhinev huumor, loogikal põhinev huumor, identiteedil põhinev huumor ning tegevusel põhinev huumor. Sarnase liigituse on välja pakkunud ka Warren Shibles (1997), kes leiab, et huumorit saab liigitada samamoodi nagu emotsioone: hinnanguline, kehaliselt tuntav, tegevuspõhine ja situatsioonipõhine huumor.

Järgnev ülevaade erinevatest huumori loomise tehnikatest on koostatud vastavalt Bergeri (2017) huumori tüpoloogiale. Berger ise leiab, et tema koostatud nimekirja annab veel täiendada ja seega pole see huumori mehhanismide ja liikide nimekiri sugugi ammendav. Huumori loomise tehnikate defineerimisel on lisaks Bergerile toetunud ka Sõnaveebile ja Salvatore Attardo huumori entsüklopeediale (2014), mis suurel määral samuti toetub Bergeri tüpoloogiale, kuid täiendab seda omalt poolt definitsioonide ja näidetega.

Oma tüpoloogia liigituses räägib Berger (2017) esiteks loogikal põhinevast humorist. Sellise huumori puhul mängitakse loogika ja arutlus-protsessidega. Põhirõhk on ideedel ja mõttemaailmal. Siia kategooriasse liigitab Berger (2017 [1993]: 17–46) mitmeid huumori tüüpe:

- absurd ehk nonsens – teeb nalja loogika ja ratsionaalsuse „nõuete“ üle;
- analoogia – ebaõiglane võrdlus;
- ignorantsus – asjatundmatus, teadmatus;
- kataloog – nimekiri, mis sisaldab midagi naljakat või absurdset;
- kokkusattumus – asjaolude või nähtuste juhuslik ühtelangevus;
- kordused ja mustrid – „Kordamise huumor tuleb teatavast pingest, mida tekitab mingi seeria loomine. Huvitav, kas see seeria suudab jääda samaks või tekib mõni huvitav variatsioon?“ (Berger 2017 [1993]: 46);
- pettumus – inimestes ootuse tekitamine ja seejärel oodatud loogiliste tagajärgede täitmata jätmine;
- võrdlus – kritiseeriv kõrvutamine või kõrvutamine koostoimes mõne muu humoritehnikaga;
- vääratus – näiteks keelevääratused, trükivead, kogemata kahemõttelised laused.

Oluline osa huumorist, mida kohtame kirjanduses, põhineb identiteedil – olgu see siis seotud mõne grupi, kuulsuse või teose tegelasega. Bergeri (2017 [1993]: 17–46) tüpoloogia alusel kuuluvad teise huumori tekitamise rühma järgmised tehnikad:

- ekstsentrilisus – ühiskondlikest normidest kõrvalekaldumine ehk keegi on mingil põhjusel kentsakas või imelik;
- jäljendus – kellegi või millegi olemise teesklemine, kuid oma olemuse säilitamine, kusjuures huumor väljendub jäljendatava ja jäljendaja vahelistes erinevustest ja jäljendaja käitumises;
- kehistus – kellegi teise mängimine ja tema seeläbi alandamine;
- paljastus – olukord, kus keegi paljastab enda lolluse/peidetud omaduse;
- paroodia – suhteliselt tühise teema käsitlemine suurejoonelisel viisil või kellegi jäljendamine nende üle nalja tegemise eesmärgil;
- piinlikkus – ebamugavust tekitav asjaolu või tegu;
- stereotüüp – mõne ühiskonnagrupi üldistamine.

Kolmandaks eristab Berger tegevusel põhinevat huumorit. See on mitteverbaalne ehk ei põhine tekstil ega sõna kasutusel: „Mitteverbaalne huumor võib [...] põhineda pildi-, žesti-, miimikakeelel, ent on võimalikud ka mitmed auditiivsed, taktiilsed jms võtted.“ (Lotman 2019: 43) Bergeri (2017 [1993]: 51) tüpoloogia alusel võib tegevusel põhinevaks huumoriks lugeda näiteks farssi, mis kujutab endast füüsilise tegevuse kaudu kellegi üle nalja tegemist.

Tõenäoliselt kõige kultuurispetsiifilisemaks aga ka ilukirjanduses kõige laialdasemalt kasutatavaks huumori tehnikaks on Bergeri (2017) järgi keelel põhinev huumor. Selle alla kuuluvad näiteks allusioonid, hooplemine, sõnamängud, liialdused, ironia, sarkasm, homofoonia ja registrivahetus (Berger 2017 [1993]: 18). Keelte erinevuse tõttu ei pruugi huumori looja keelt mitte-kõneleja üldse teadagi, et nalja tehti. Paljud keelel põhinevad huumori tehnikad põhinevad keele eripäradel ja sõnavaral, mis teeb sellise huumori tõlkimise väga keeruliseks. Keelel põhinevate huumorivõtteid on palju (*ibid.*: 17–48) ning nende defineerimisel toetun liigituses nimetatud huumori loomise tehnikate defineerimisel lisaks Bergerile ka Salvatore Attardo toimetatud entsüklopeedilisele teosele „Encyclopedia of humor studies“ (2014) ja Sõnaveebi definitsioonidele:

- allusioon – viide sotsiaalsetele, poliitilistele temadele, (kultuuri)sündmustele;
- arusaamatus – „verbaalne aines, mis on sageli seotud keele

mitmetähenduslikkusega või kummaliste tähendustega, mida keel kontekstist välja rebides tekitab“ (Berger 2017: 43);

- iroonia – Berger eristab kolme tüüpi irooniat: 1) teadmatuses teesklemine, et muuta teise inimese valearusaamad ilmsiks (Sokraatiline iroonia), 2) ütleb ühte, mõtleb teist (leebem sarkasmi variant), 3) tõe mitteuskumine, valet teed minemine (traagiline iroonia);
- lapsikus – laste moodi käitumine või neile nalja pakkuvate naljade tegemine;
- liialdus – väited, „mis ületavad tõe piirid või kujutavad midagi olulisemana, kui see tegelikult on“ (Attardo 2014: 222);
- naeruvääristus – „Otsene verbaalne rünnak isiku, asja või idee vastu. Selle eesmärk on tekitada põlastavat naeru ja alandamist.“ (Berger 2017: 48);
- naljatlemine – nalja heitev, mitte tõsiseltvõetav keelekasutus;
- pilge – solvamine koostoimes teiste huumoritehnikatega;
- sarkasm – iroonia „agressiivsem“, tahtlik vorm, kus öelda ühte aga mõeldakse vastupidist;
- sõnamäng – nalja tüüp, kus ühel sõnal on kaks tähendust või kahel sõnal sarnane hääldus ja see loob nende kahe tähenduse vahel seose, millest tuleneb huumor (Attardo 2014: 612)
- sõnasõnalisus – „mõne tegelase suutmatus arvestada asjaolusid ja tõlgendada taotlust mõistlikult“ (Berger 2017: 41);
- teravmeelitsus – solvangutele (loominguliste) solvangutega vastamine;
- toretsemine – (naljatlev) ülevus, ekstravagantsus.

Kindlasti on mitmed huumoriteadlased leidnud veelgi huumoriliike ja, nagu eelpool mainitud, pole see nimekiri sugugi ammendav.

1.2. Huumori tõlkimise meetodid

Nagu eelpool mainitud, toimib huumor tihti mitme tehnika koostoimel. Seda on lisaks Bergerile täheldanud ka Salvatore Attardo ja Victor Raskin (1991: 301), kes märkisid, et (verbaalse) huumori puhul on töös kaks kohakuti asetsevat mehhanismi, mis teineteisega kuidagi vastuollu lähevad ja seetõttu naerma ajavad. Tõlkimisel tekitavad probleeme peamiselt keele- ja kultuurispetsiifiline huumor (tihti kombinatsioon neist kahest). (Attardo 2014: 773)

Jeroen Vandaele (2002: 150) leiab, et huumori tõlkimise teeb raskeks veel kolm põhjust. Esiteks on huumori mõistmine (käesoleva uurimistöo puhul tähendab see huumori konstrueerimise tehnika tuvastamist ja analüüsimist) erinev huumori loomise oskusest. See tähendab, et inimesed, kes nalja üle naeravad, ei pruugi ise osata ühtegi naljakat nalja rääkida. Teiseks võib tõlkija ja tõlgitava teose autori arusaam huumorist erineda. Tõlkija ei pruugi arugi saada, et autor on nalja teha üritanud, või leiab hoopis, et autori kirjutatud nali pole sugugi naljakas ja otsustab tõlkes lause ümber panna nii nagu talle endale naljakas tundub. Kolmandaks võib huumori mõju tõlkijale olla nii tugev, et ta ei suuda ratsionaliseerida ega analüüsida, mis nalja naljakaks teeb ning jääb seetõttu selle tõlkimisega hätta. (Vandaelel 2002: 150)

Kuna tõlkijatel tuleb siiski huumorit tõlkida, on selleks välja kujunenud teatud strateegiad ja meetodid. Siinkohal toetun Maria-Kristiina Lotmani artiklis „Huumori tõlkimine“ (2019: 46–51) välja pakutud tõlkestrateegiatele, mis omakorda põhinevad kolmel erineval käsitlusel (mis pole kõik seotud just huumori tõlkimisega, kuid on sellele kohandatavad): Andrejs Veisbergsi idioomide tõlkimise liigitus (1997), Jan Pederseni kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimise mudel (2005) ja Marta Mateo tähelepanekud ironia tõlkimise kohta (1995). Lotman (2019) pakub välja kaheksa huumori tõlkimise strateegiat: ekvivalentne tõlge, laiendav tõlge, võimendav tõlge, asendus, kompensatsioon, laentõlge ja väljajätt. Analüüsin neid kõiki järgnevas alapeatükkides ning täiendan tehnikate nimekirja mõnede tehnikatega, mida Lotman (2019) maininud ei ole, kuid mida tõlke analüüsimisel märkasin.

1.2.1. Ekvivalentne tõlge

Ekvivalentne tõlge tähendab, et tõlkimisel ühest keelest teise säilitatakse tõlgitava materjali mõte ja eesmärk ja ka vorm nii täpselt kui võimalik. Selleks otsib tõlkija sihtkeeles tõlgitavale ühikule formaalselt ja semantiliselt võimalikult lähedase vaste (Lotman 2019: 46). Tulemus peab olema võrdväärne lähtetekstiga, kandes sarnast sõnumit, stiili, tooni ja kultuurilisi nüansse. Ekvivalentne tõlkemeetod on kasutatav näiteks loogikal ja identiteedil põhineva huumori puhul, kuid jääb puudulikuks keelel põhineva huumori tõlkimisel (*ibid.*). Keelel põhineva huumori ekvivalentsel tõlkimisel võib kaduma minna sõnade konnotatsioon lähtekeeles ning seetõttu ka koomiline efekt. Kuna samasuse efekti ja tõlkevaste ekvivalentsust

on sihtkeeles raske saavutada ja peaaegu võimatu mõõta, taotlevad tõlkijad pigem funktsionaalset ekvivalentsi.

Funktsionaalne ekvivalents tähendab tõlgitava ühiku otstarbe säilitamist. Selleks võib mõne ühiku tõlkimise asemel selle asendada hoopis sihtkeeles võrdväärse, s.t. sama või sarnase funktsiooniga ühikuga. „Samal viisil võib asendada ühe sõnamängu teisega, kultuurispetsiifilise nalja sihtpublikule lähedasema naljaga, kasutada kujundit, mis on sihtteksti lugejale mõistetavam, asendada ühe tähendusliku nime teisega jne.“ (Lotman 2019: 47)

Võimalik on rääkida ka üsna sarnasest ekvivalentsi efektist. Ekvivalentsi efekt tähendab Nida (1964: 159) sõnul, et „suhe vastuvõtja ja sõnumi vahel peaks olema sisuliselt sama, mis oli algse vastuvõtja ja sõnumi vahel“ ja sellise tõlke meetodi eesmärk on „saavutada lähim loomulik ekvivalent lähtekeelele“ (*ibid.*: 166). Seega ei ole taoliselt tõlgitud tekstis olulisel kohal mitte sihtteksti võimalikult täpne vaste lähtetekstile, vaid hoopis suhe teksti lugeja ja teksti vahel. Huumori tõlgete puhul tähendab see seda, et huumorit ei pea tõlkima sõna-sõnalt, vaid tõlkides saab luua huumori efekti kasutades originaalist erinevaid vahendeid. Peab aga mainima, et tõlgete ekvivalentsust või neis olevat ekvivalentsi efekti on keeruline mõõta või isegi tuvastada. Samuti on neid huumori tõlkimisel keeruline saavutada.

1.2.2. Laiendav ja võimendav tõlge

Kuigi Lotman (2019) teeb vahet laiendaval ja võimendaval tõlkestrateegial, mitmetes käsitlustes sama ei tehta ning tihti kasutatakse mõlema puhul ingliskeelset terminit *amplification*. See tuleneb ilmselt sellest, et tõlke laiendamisel on tihti ühtlasi ka võimendav mõju ning tõlgete analüüsimisel on raske tõmmata piiri laiendamise ja võimendamise vahele.

Laiendava või selgitava tõlke (inglise keeles kasutatakse ka terminit *explicitation*) puhul lisab tõlkija sihtteksti informatsiooni, mis sihtteksti lugejal teksti paremini mõista aitab. Lisatav informatsioon võib piirduda vaid mõne sõna selgitamise või lisamisega, kuid pole ebatavaline, et tõlkija täiendab sihtteksti tervete lausete või segmentidega. (Lotman 2019: 46) Vinay ja Darbelnet (1995: 8) defineerisid sellist tõlget kui „protsessi, mille lisatakse sihtkeelde eksplitsiitset teavet, mis on lähtekeeles olemas ainult implitsiitselt, kuid mida saab tuletada kontekstist või olukorrast.“ Huumori tõlke puhul on laiendaval ehk selgitaval tõlkel oluline roll lugejale huumori kättesaadavaks tegemisel, sest paljud huumorikillud ei pruugi tõlke lugejale laiendava kontekstita üldse naljakana tunduda.

Mõnede keelepaaride ja tekstitüüpide puhul pole tõlkijal muud valikut, kui tõlkimise käigus teksti laiendada või selgitada. Seetõttu võib laiendav tõlge olla tõlkija isiklik stilistiline valik, kuid mõnedel juhtudel lausa möödapääsmatu. Anthony Pym on arutlenud, et tõlkijate tõlked on seda selgitavamad, mida keerulisem on tõlgitav tekst, sest tõlkijad keskenduvad korraga väiksematele teksti ühikutele kui mitte-tõlkijad. Lisaks leiab ta, et selgitava tõlke põhjuseks võib olla fakt, et tõlke lugejatel ei ole ligipääsu kõigile kultuurilistele viidetele, millele on ligipääs lähteteksti lugejatel, ning tõlkija püüab seda ebavõrdsust vähendada. (2005: 8) Ta leidis ka, et laiendav või selgitav tõlkemeetod on ühtlasi meetod riskide maandamiseks (*ibid.*: 10): mida selgem on tõlge, seda vähem tekib arusaamatusi.

Kui huumorivõte on tõlgitav, kuid tulemus pole piisavalt tõhus, võib tõlkija huumoriefekti ka võimendada. Selleks võib ta kasutada erinevaid vahendeid nagu leksika, kõlamäng, alliteratsioon, sõnamäng või süntaksi muutmine. (Lotman 2019: 49)

Tihti toimivad laiendav ja võimendav tõlge koos, lisades tõlkesse lähteteksti peidetud konteksti ja informatsiooni ning samas ka huumori efekti tugevdades. Seetõttu võib olla keeruline laiendaval ja võimendaval tõlkel vahet teha.

1.2.4. Asendus ja kompensatsioon

Alati pole võimalik teksti tõlkida ilma, et sealt midagi kaduma läheks. Eriti huumori puhul tuleb tihti ette olukordi, kus mõni lause osutub tõlkimatuks, sest selle teise keelde ümber panemine annaks edasi vale tähenduse või kaotaks olulise efekti (antud juhul huumori). Tõlkimatute teksti osade puhul võib kasutada näiteks asendust.

Asendus tõlkimisel tähendab, et tõlkimisele kuuluv tõlkimatu ühik asendatakse sihtkeeles ühikuga, mis „erineb originaalist vormiliselt, semantiliselt või stilistiliselt, kuid tagajärjeks on lähedane efekt“ (Lotman 2019: 48). Sellisel juhul võib tõlkija asendada ka huumori mehhanismi, kuid sihtteksti lugeja ei pruugi aru saada, et lähtetekstist midagi erinev on: huumor on tekstis õige koha peal ja on lugeja jaoks naljakas.

Mõnel juhul võib tõlkimisel kasutada ka kompensatsiooni strateegiat. Kompenseerimise puhul lisatakse teksti ühik, mis kompenseerib teise ühiku kadu (Lotman 2019: 48–9) või ka ebapiisavust. Kompensatsiooni kasutatakse näiteks kultuurispetsiifiliste ühikute, idioomide või leksikaalsete lünkade puhul. Kompensatsiooni teeb tõlkimisel keerukamaks asjaolu, et tõlkija

peab hoomama kogu teksti või vähemalt suuremat osa sellest kui mõne muu meetodi puhul, sest kompensatsioon võib toimuda kompenseeritava ühiku kohast kaugemal, näiteks mõnes teises lauses või lõigus. (Harmon 2019: 10–11).

Asendust ja kompensatsiooni kasutatakse näiteks kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimisel – peamiselt tõlkeühikute puhul, mida tõlkida on kas raske või võimatu.

1.2.5. Laentõlge

Laentõlge tähendab ühiku sõnasõnalist tõlkimist. Selle „tagajärjeks võib olla seni kasutamata väljendus, teisalt on selline huumor tihti mõistetav üksnes lähtekeele ja -kultuuri tundjatele“ (Lotman 2019: 47). Laentõlge võib ühtlasi kaasa tuua tsitaat- ja laensõnade ületoomist sihtkeelde – seda juhul kui sihtkeeles puudub võrdväärne samatähenduslik sõna. Näiteks võib tõlgitava sõnal lähtekeeles olla konnotatsioon, mida sihtkeelses samatähenduslikul sõnal pole.

1.2.6. Väljajätt

Juhul kui tõlkija ei suuda leida lahendust, mis säilitaks humoorika efekti ja tähenduse või sobiks teksti, võib ta tõlkest midagi välja jätta. Sellisel juhul kaovad ühiku efekt ja mõju, kuid need oleks ilmselt kaotanud oma mõju ka juhul kui tõlkija oleks need ikkagi tõlkinud. Tihti ei jää tõlkimata mitte terved fraasid, laused ega lõigud vaid mõni „tasand või kaastähendus, mida on keeruline vahendada“ (Lotman 2019: 50) Tõlkimata võib jätta näiteks korduseid või registrit. (*ibid.*) Väljajätu strateegiat kasutatakse tõlgetes üldiselt vähe.

2. Noortekirjandus

Noortekirjandus on võrdlemisi uus žanr, mis tekkis alles 20. sajandi alguses. Tegu on „laste- ja täiskasvanute kirjanduse vahevormiga“ (Org 2011: 5), mis on suunatud just murdeaalistele ja ka noortele täiskasvanutele ehk lugejatele vanuses 13–18 aastat (millest tuleneb žanri ingliskeelne nimetus *young adult literature*). Ingliskeelsetes maades eristatakse lisaks ka sellist kirjandusliiki nagu *new adult fiction*, mis sarnaneb väga eelpool mainitud noortekirjandusele, kuid mille tegelased on värskest täisikka jõudnud täiskasvanud ja mitte teismelised. Selline kirjandus on suunatud lugejatele vanusevahemikus 18–25 aastat.

Mõnes käsitluses on leitud, et noortekirjanduse lugejate vanus võiks jääda hoopis vahemikku 13–22. On ka märgatud, et paljud noortekirjanduse lugejad on kolme- või neljakümnendates eluaastates. Näiteks 2012. aastal leiti, et 55% noortekirjanduse ostjatest on vanemad kui 18 aastat ja neist 78% ostis neid raamatuid endale lugemiseks (Publishers Weekly 2012). Kuigi noortekirjanduse müüginumbrid pole võrreldavad täiskasvanutele või noorematele lastele suunatud kirjandusega, kogub noortekirjandus üha populaarsust. Näiteks mõnede allikate andmetel kasvas 2018. ja 2022. aasta vahel noortekirjanduse rahvusvaheline müük 58% võrra (sama statistika andmetel kasvas täiskasvanute kirjanduse müük 32% võrra ja lastekirjanduse müük vähenes 8,9% võrra). (Words Rated 2022) Kahjuks ei erista statistika väljaanded üldjuhul aga laste- ja noortekirjandust, mistõttu on raske leida täpsemaid ja usaldusväärsemaid andmeid.

Kirjanduse liigitamisel noortekirjanduseks tuleb silmas pidada tõsiasja, et sellel žanril puuduvad kindlad piirid ja tunnused, mis seda laste- ja täiskasvanute kirjandusest täielikult eristaks: „kindlate piiride tõmbamine ühelt poolt laste- ja noorsookirjanduse ning teisalt noorsookirjanduse ja täiskasvanute kirjanduse vahele on keeruline ja praktiliselt sageli lahendamatu.“ (Ojala 2005: 127) Samas peetakse noortekirjandust tihti lastekirjanduse alaliigiks. Ojala (2005: 128) on välja toonud ka tõsiasja, et „paljud, algselt täiskasvanud lugejale adresseeritud teosed on aja jooksul saanud laste ja noorte klassikaliseks lugemisvaraks“ ning nimetas näidetena D. Defoe teost „Robinson Crusoe“ (1791) ning A. Dumas teost „Kolm musketäri“ (1844) (võib tuua näiteid ka vastupidisest: näiteks J. R. R. Tolkieni „Kääbik“ (1937) oli algselt mõeldud just lasteraamatuks, kuid nüüd peetakse seda pigem täiskasvanutele suunatud kirjanduseks (Tolkien 1981)). Seetõttu ei ole üllatav, et noortekirjanduseks saab liigitada mitmeid populaarseid nii täiskasvanute- kui ka lasteromaane. Ainuüksi kiire Google'i

otsing annab vastuseks, et populaarsed noortekirjanduse teosed on näiteks üldiselt pigem lastekirjanduseks peetavad Lewis Carrolli „Alice imedemaal“ (1865) ning C. S. Lewise „Narnia kroonikad“ (1950–56), aga ka klassikalisemad täiskasvanutele suunatud teosed nagu L. M. Alcotti „Väikesed naised“ (1868) ja Harper Lee „Tappa laulurästast“ (1960). Loomulikult on mainitud ka teosed, mida oleks raske liigitada muuks kui noortekirjanduseks: J. K. Rowlingu „Harry Potteri“ sari (1997–2007), Suzanne Collinsi „Näljamängude“ sari (2008–2020), Meg Caboti sari „Printsessi päevikud“ (2000–2015) ja John Green’i „Süü on tähtedel“ (2012). (Time 2021)

Esimeseks modernse noortekirjanduse (ehk nimelt teismeealistele suunatud kirjanduse) esindajaks peetakse valdavalt J. D. Salingeri romaani „Kuristik rukkis“, mis ilmus esmakordselt 1951. aastal ja tõlgiti eesti ja soome keelde 1961. aastal (Ojala 2005: 131), kuid esile on toodud ka Maureen Daly teost „Seventeenth Summer“, mis ilmus 1942. aastal. Tegu oli esimeste romaanidega, mis olid suunatud just murdealistele – mitte lastele või täiskasvanud – lugejatele ja tegelesid neid puudutavate probleemidega. Salinger oli ka üks esimesi, kes kasutas oma teoses noorte kõnekeelt (*ibid.*)

2.1. Noortekirjanduse tunnused

Tänaseks on noortekirjandus palju arenenud ja noorteromaane ilmub üha enam. Tänu sellele on välja kujunenud ka teatud tunnused, mille alusel noorteromaane ära tunda annab.

Ilmselt kõige olulisem tunnus on romaani tegelased. Enamasti on peategelased 13- kuni 22aastased: „selline vanuseskaala annab noorele lugejale võimaluse end peategelasega kõrvutada, leida ühist või erinevat“ (Org 2011: 6). Nad on „reeglina omaette hoidvad, tõrjutud ja üksikud noored“ (Reinaus 2015: 14). Tihti harrastavad peategelased riskikäitumist, puutuvad kokku kuritegevuse ja tabudega või on muidu sotsiaalsete normidega pahuksis ning täis mässumeelt ja trotsi (Org 2011: 7). Fantastilise laadiga noorteromaanide peategelased on tavaliselt mingil moel erilised, näiteks on neil üleloomulikud võimed (kaasasündinud või elu jooksul omandatud) või on tal äravalitu-staatus, millega ta leppida ei suuda ega taha (Reinaus 2015: 17).

Noortekirjandus iseloomustab tihti ka keelekasutus ja stiil, kuid need pole teoste liigitamisel otsustav tegur. Nagu eelpool mainitud oli üks J. D. Salingeri uuendusi kirjanduses

noorte kõnekeele kasutamine kirjanduses. Paljud noortekirjanduse teosed on täis noortepärast keelekasutust ja slängi. Selline keelekasutus võib lugemist noortele meeldivamaks teha: kui autor ei kasuta niivõrd keerulisi sõnu ega stiili, on teismelistel seda hulga hõlpsam lugeda kui klassikalist või täiskasvanutele suunatud kirjandust. See aitab noortel tegelastega ka samastuda ja loob lugeja jaoks õhkkonda (Org 2011: 8) ja on kontrastiks täiskasvanute kirjanduses leiduvale kohati poeetilisele dialoogile. Samas kipuvad noortekirjanduse autorid noortekeelega liialdama (A. Nilsen; D. Nilsen 1982: 60) või kasutama aegunud slängi (mis omakorda muudab lugemise teismelistele ebamugavamaks).

Olulisel kohal on ka noortekirjandusest läbikäivad teemad ja küsimused. Suur osa noorteromaanidest keskenduvad probleemidele, millega noored lugejad igapäevaselt (või vähemalt aeg-ajalt) kokku puutuvad: suhte- ja pereprobleemid, kiusamine, kolimine uude kooli, ühiskondlik ebavõrdsus, vägivald jne. Palju võib kohata noorte ja täiskasvanute vastandamist, „kus täiskasvanud esindavad vaenlasi, autoriteete, kellele hinges vastu ollakse“ (Ojala 2005: 131). 2000. aastast alates on populaarsust koguma hakanud ka kergemaid teosed, kus on rohkem fantaasiat ja rohkem huumorit: „Kuigi endiselt kujutatakse peamiselt noorte probleemirohket ja keerulist elu, on lisandunud ka helgemaid ja meelelahutustlikumaid teoseid, mis näitavad, et täiskasvanuks saamine ei pea ilmtingimata käima sügavate kriiside ja totaalsete madalseisude kaudu“ (Mattheus 2016: 9).

Noorteromaane saab laialt jaotada kahte alaliiki: karakterikesksed lood ja probleemikesksed lood. Karakterikesksete lugude puhul on rõhk tegelastel endil: „teemaks on noore eneseotsingud, täiskasvanuks saamine ja oma koha leidmine elus“ (Mattheus 2016: 9). Sellistes teostes on põhiküsimusteks „kes ma olen?“ ning „kuidas ja millal minust sai mina?“ (Ojala 2005: 130). Seega keskenduvad sellised romaanid tihti pigem identiteediküsimustele.

Probleemikesketes lugudes on põhirõhk aga hoopis tegevustikul, kus peategelaste elu mõjutab mingi suur (tihti maailma muutev) sündmus. Sellisel juhul keskendutakse vaid mõnele kindlale hetkele tegelaste elus, samas kui karakterikesked lood toimuvad pikema aja jooksul. (Mattheus 2016: 9).

Sarnaselt võib noorteromaane tegelaste eesmärkide alusel jaotada ka nelja rühma: „1) jõuda oma eesmärgi osas selgusele; 2) päästa maailm, oma armastatu, sõber või iseennast; 3) lahendada tähtis ülesanne või saladus; 4) otsene eesmärk puudub“ (Reinaus 2015: 17), kusjuures võib tegelasel põimuvaid eesmärke olla ka mitu. Võimalike eesmärkidena võib esile

tuua näiteks keskkoolis sõprade leidmist, sõprade või maailma päästmist ja tegelase endaga seotud saladuse avastamist.

2.2. Huumori funktsioon noortekirjanduses

Kuigi huumor pole tingimata noortekirjanduse põhitunnus, on sellel noortekirjanduses siiski oluline roll. Leidub noorteromaane, mis peavadki olema humoorikad ja lugejaid naerma ajama, kuid on ka romaane, mille süžee on küllaltki sünge ja siiski leiab sealt huumorikilde, mis lugejaid naerma ajavad ja neile meelde jäävad.

Kahjuks pole huumori rolli kohta noortekirjanduses kuigi palju uurimistööd tehtud. Huumori rollile ja olulisusele noortekirjanduses on tähelepanu pööranud näiteks Julia Cross raamatus „Humor in Contemporary Junior Literature“ (2011) ja ka James Harrison 1986 (vt. Bermejo 2021: 2), kuid üldiselt pannakse rõhk lastekirjandusele ja lastele, kes ei loe veel hoopis süngemat noortekirjandust. Ent sotsiaalmeedias leitavate noortekirjanduse lugejate muljete, lühiesseede ja olemaoleva teadusliku kirjanduse alusel võib teha oletusi huumori funktsioonist noortekirjanduses, vähemalt lugejate perspektiivist.

Ühelt poolt pakub huumor meelelahutust. See muudab lugemist lõbusamaks ja kutsub noori teost edasi lugema. Paljud noored ei armasta lugeda pakse, kirjeldusi täis raamatuid. Kuigi peamiselt köidavad noorteromaanide lugejaid „armastus, müstika ja põnevus“ (Reinaus 2015: 19), siis kindlasti on olulisel kohal ka huumor. Nagu eelpool mainitud, leidub noortekirjandust, mis põhineb peamiselt huumoril, näiteks Sören Olssoni ja Andres Jacobssoni „Berti päevikud“ (1999). Sellistest noorteromaanidest saab lugeda piinlikutest momentidest, noore peategelase äpardustest ja kohmakusest. Nende teoste tõmme pole ilmselt nii väga tingitud raamatu süžees kui nende huumorist.

Süngemate romaanide puhul mängib huumor ka tasakaalustavat rolli. Kohati võivad noortekirjanduse teosed olla süngemadki kui täiskasvanutele suunatud romaanid. Neis leidub vägivalda, juttu narkootikumidest ja paljugi muud. Kuigi need on olulised teemad, millest lugeda tasub, võib selline kirjandus mõjuda masendavalt. Sellisel juhul võib huumor teoses muuta lugemist meeldivamaks ja lugeja võib-olla ei pane lugemisest tingitud masendusest raamatut kinni. Samuti toimib huumor vastavalt pingevabastusteooriaga paljudele inimestele toimetulekutehnikana (ingl. *coping mechanism*). On leitud, et meedias nähtav stressiga toimetulek läbi huumori õpetab noori enda probleemide lahendamisel asja suhtuma positiivselt

ja huumoriga (van der Wal 2022: 798). See omakorda aitab neil probleeme ümber mõtestada ning nendega leppida.

Samas võib huumori funktsioon sünetes teostes olla ka vastupidise mõjuga ning tekitada kontrasti. Kui noored, teismelised peategelased sooritavad kuritegusid ja samal ajal selle üle nalja viskavad, võib see panna mõtlema, milline nende tegelaste taust on, et nad sellistes tegudes huumorit leiavad – kontrastina funktsioneeriv huumor võib sünte tegevustiku muuta veelgi süngemaks. Lisaks pole noortekirjanduses leiduv huumor alati kõigile vastuvõetav ja võib osades lugejates isegi vastikust tekitada. Noortekirjanduses leidub palju näiteks musta või seksuaalset huumorit ja sarkasmi: on leitud, et just need ja iroonia ning sõnamängud on noorte seas (vanuses 12–18) kõige eelistatumad. (D. Acuff; R. Reiher 1997. *What kids buy and why*. – viidatud M. Buijzen; P. Valkenburg 2004: 151 kaudu).

Lisaks aitab huumor tegelastega samastuda ning mängib olulist rolli tegelaste kujunemisel: „Lisaks meelelahutuse pakkumisele võivad koomilised võtted osaleda näiteks karakteriloomes, mängida mingisugust ideoloogilist rolli (nt vaenlase kuju või vaenuliku maailmavaate väljanaanmine, ühe grupi liitmine, teise grupi naeruvääristamine jne).“ (Lotman 2019: 43) Suur osa noortekirjanduses leiduvast huumorist on tegelaste omavaheline naljatlemine: üksteise imiteerimine, seikluste ajal anekdootide rääkimine ja sarkasm. See võib muuta tegelasi ja nende suhteid realistlikumaks ning aitab seeläbi lugejatel nendega n.ö suhteid luua. Samuti võib huumorit kohata raamatu vaenlastega vastandumisel, näiteks luuakse neist stereotüüpe või pilgatakse neid. Sellele võivad näiteks kolmandas isikus kirjutatud teoses kaasa aidata ka jutustaja kirjeldused ja võrdlused (seda võib kohata näiteks käesolevas töös uuritavas „Vareste kuues“).

Niisiis ei saa huumori rolli noortekirjanduses kõrvale jätta. Kuigi see pole enamasti teose peamine omadus, on sellel mõju lugejatele ja teose tegevustikule.

2.3. Noortekirjandus kui tõlkekirjandus

Kuna noortekirjandus on üpris uus kirjandusliik, on arusaadav, et seda pole eriti uuritud. Suur osa noortekirjanduse alast teadustööd on tehtud pedagoogika alal, kus põhirõhk on noortekirjanduse mõjul noorte lugemisharjumustele ja keeleoskusele. Mitmetes haridusteaduslikes käsitlustes on noortekirjandust uuritud kui lahendust noorte lugemuse tõstmiseks, leides, et selline kirjandus aitab teismelistel lugemist nautima õppida ning toetab

neid edaspidi täiskasvanute (s.h. klassikalise) kirjanduse lugemisel. Samuti on uuritud näiteks seda, kuidas noortekirjandust loevad noored vs õpetajad (sellistest uurimustest on ülevaate teinud nt Hayn, 2011) Uuritud on ka noortekirjanduse tunnuseid ja ajalugu – sellel teemal on lühikesi artikleid ilmunud ka eesti keeles.

Tõlketeaduse valdkonnas on noortekirjandust (ja eriti noorteromaane) nii eesti kui ka inglise keeles uuritud vähe. Arvestades noortekirjanduse olukorda eesti turul ja ka eesti noorte võõrkeeleskust, võiks aga just tõlketeadlased sellele kirjanduse liigile rohkem tähelepanu pöörata.

Kuigi palju noortekirjandust ilmub ka eesti kirjanike sulest, on ingliskeelne kirjandus eesti noorte seas väga populaarne. Vaid mõne kuu eest ilmus Eesti Päevalehes artikkel, kus küsiti nii noortelt kui nende vanematelt, õpetajatelt ja raamatukogude töötajatelt noorte lugemisharjumuste kohta ja leiti, et paljud eesti noored loevad (noorte)kirjandust inglise keeles. Artiklis sõnab Jüri gümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja Anneli Aasmäe-Pender: „Kui noored saaksid ise valida, kas lugeda eesti või inglise keeles, eelistaksid nad viimast varianti“. Kohati on selle taga fakt, et mitmed ülejäänud maailmas populaarsust koguvad teosed jäävad eesti keelde tõlkimata (või ilmub tõlge alles ajaks kui melu teose ümber on juba rahunenud või kadunud), nagu artiklis mainib Tallinna keskraamatukogu noortetöö peaspetsialist Kelli Pullisaar, aga artiklis mainitakse ka põhjuseid nagu tahe võõrkeeleskust arendada, ingliskeelse kirjanduse kättesaadavus ja eestikeelse kirjanduse „puisus“. (Toome 2024)

Eesti noorte lugejate seas pole ebatavaline, et sotsiaalmeedias ja sõprade seas populaarsust kogunud teos loetakse enne läbi inglise keeles ja siis oodatakse ära eestikeelne tõlge – kas siis tekstist paremini aru saamiseks või võrdlemiseks. Samas pole välistatud, et need, kes teoseid juba inglise keeles lugenud on, ei loegi aastaid hiljem ilmutatavat eestikeelset tõlget.

Statistikaameti andmetel on inglise keel levinuim võõrkeel Eestis ning 2022. aastal oskas seda võõrkeelena 48% rahvastikust. Inglise keele oskus oli seejuures kõrgeim 15–29aastaste seas. (Statistikaamet 2022) Nagu eelpool mainitud, on noortekirjandus üldiselt suunatud 13–18aastastele ning mõne käsitluse järgi ka natukene vanematele – seega on Eestis kõige enam inglise keele oskajaid vanuserühmas, millele noortekirjandus suunatud on. Sellisel juhul pole sugugi veider, et noortekirjanduse lugejad teoseid just inglise keeles loevad.

3. Huumori tõlge teoses „Vareste kuus“

„Vareste kuus“ on noorteromaan, mis ilmus esmakordselt 2015. aastal ning eesti keelde tõlkis selle 2017. aastal Lii Tõnismann. Teose autor on ameerika kirjanik Leigh Bardugo, kes sündis Jeruusalemmas, kasvas USAs ja on lõpetanud Yale'i ülikooli (Leigh Bardugo koduleht). Ta on oma raamatutega võitnud auhindu USAs aga ka näiteks Saksamaal. Käesoleva töö fookuses olev „Vareste kuus“ on samuti saanud mitmeid tunnustusi, sealhulgas tunnustati romaani 2017. aastal Eesti Lastekaitse Liidu poolt tiitliga „Hea noorteraamat“ (Lastekaitseliit 2018).

Lisaks „Vareste kuuele“ on Bardugo sulest ilmunud veel mitmeid populaarseid noorteromaane, mis kuuluvad tema loodud „Griša universumisse“ (*Grishaverse*). Sarja kuuluvad veel eesti keelde tõlgimata „Shadow and Bone“ triloogia (2012–2014), „King of Scars“ diloogia (2019–2021) ning „Vareste kuue“ 2016. aastal ilmunud (ja 2018. aastal eesti keelde tõlgitud) järg „Kõver kuningriik“.

„Vareste kuue“ populaarsusele viitab ka see, et diloogia ning „Shadow and Bone“ triloogia põhjal ilmus 2021–2023. aastatel Netflix'i sari nimega „Shadow and Bone“, mille filmimisest raamatute autor tegevprodutsendina osa võttis. Kuigi sari oli voogedastusplatvormil menukas, kestis see vaid kaks hooaega, kokku 16 episoodi. Teise hooaja filmimise ajal viitas sarja režissöör võimalusele, et romaan „Vareste kuus“ võiks saada päris oma Netflix'i sarja (Romano 2023), sest selle tegelastel oli „Shadow and Bone“ sarjas pigem toetav (ja koomiline) roll ning romaani tegevustik jäi suuresti kõrvale. 2023. aasta lõpus ilmunud Netflix'i raporti „What We Watched: A Netflix Engagement Report“ kohaselt oli sarja teine hooaeg kõigi platvormil kättesaadavate sarjade nimistus populaarsuselt 30. kohal (seda vaadati kokku 192 900 000 tunni jagu) ning esimene hooaeg 98. kohal (vaadati 99 500 000 tundi). Kui 2023. aastal teatati, et sarja ei jätkata, vastas sarja ja raamatute fännibaas petitsiooniga, millele on nüüdseks alla kirjutanud enam kui 200 000 inimest (SAVE 2023). Sellest hoolimata on sarja teine hooaeg jäänud selle viimaseks.

Sisu poolest on „Vareste kuue“ näol tegu probleemikeskse noorte fantaasiaromaaniga. See tähendab, et teose keskmes pole noorte identiteet, vaid nende seiklused mingi olulise (maailma muutva) probleemi lahendamisel. Ent kui tavaliselt käib probleemikesksetes noorteromaanides tegevus headuse nimel ja peategelane on tihti n.ö. väljavalitu (ehk ainus, kes üldse probleemi lahendada saab), siis „Vareste kuus“ sai populaarseks kuna läheneb žanrile teise nurga alt. Nimelt on peategelased kamp noori vargaid, kellele antakse ülesanne reisida üle mere Fjerda riigi tugevalt kaitstud kindlusesse nimega Jäälinnus, et sealt röövida grišade

maagilisi võimeid võimendava *jurda paremi* leiutaja – tasuks ootab neid kodulinnas miljon kruget, mis on piisav rahasumma, et lahendada kõik peategelaste probleemid.

Teoses on omal kohal mitmed noortele lugejatele olulised teemad. Esiteks arutleb teos armastuse ja lojaalsuse (tegelaste missioon, kodumaale truuks jäämine) vahel valimise üle. Näiteks on kaks armunud tegelast Nina ja Matthias sünnilt vaenlased – nõid ja nõiakütt –, kes nüüd peavad valima, kas nad on lojaalsed teineteisele ja oma sõpradele või oma kodumaadele. Olulised teemad on ka kättemaksujanu (mis ajendab suurt osa tegevustikust), traumast ülesaamine, aga ka ahnus, kuritegevuslik maailm ja pahed. Kohati paistavad need teemad läbi ka teose huumorist, sest tegelased ise teevad oma pahede ja probleemide üle nalja – selline huumor on teoses omal kohal, sest aitab lugejatel tegelastega samastuda ja loob kontrasti.

Teosel on kokku kuus teismelist peategelast (millest ka raamatu pealkiri), kellel igapähe on olnud raske lapsepõlv ja neil polegi enam kriminaalsest eluviisist pääsu. Need tegelased on kamba kaval ja halastamatu juht Kaz ning tema salakuulaja „ämblik“ Inej, kes suudab ringi liikuda nii vaikselt, et „päris kassil oleks temalt nii mõndagi õppida“ (Bardugo 2017: 38), alatasa pahandustesse sattuv ja hasartmänge nautiv täpsuslaskja Jesper (kes on ühtlasi teose peamine nn *comic relief* tegelane), rikka kaupmehe kõrvale heidetud poeg Wylan, särtsakas endine griša spioon Nina ja pühendunud nõiakütt Matthias. (Siinkohal võib ka mainida, et peategelaste vastasteks on, nagu noorteromaanile kohane, täiskasvanud: rikkad kaupmehed, kes hoolivad vaid rahast ja kuulsusest ning on selle nimel valmis hülgama oma peresid ja piinama võõraid lapsi.)

3.1. Huumori tõlke analüüs

Analüüsitaval huumori lõikude valimil on kaks alust: minu enda huumoritaju ja fännibaasi huumoritaju. Teisisõnu on suur osa huumorilõike valitud selle põhjal, et need ajasid mind lugemisel muigama või naerma. Seega on valik üsna subjektiivne – nagu esimeses peatükis öeldud, ei ole huumor tegelikult üldse kuigi objektiivne. Seda silmas pidades ei panda ehk pahaks, et toetun nii palju enda huumoritajule. Teiselt poolt on mitmed huumori näited kogutud romaani fännibaasi foorumitest ja postitustest sotsiaalmeedias. Näiteks Redditi on fännibaasi foorumites mitmel korral algatatud nn lõngasid, kus küsitakse teiste fännide lemmikuid huumori lõike (nt „Leigh Bardugo has a wonderful sense of humor“ ja „Share Your Favorite Funny Quote From the Books!“, kus kummalgi teemal on kümneid vastuseid). Samuti võib

fännide kogutud näiteid leida Tiktokist ja pisut vähem populaarselt (kuid fännide seas hinnatud) veebilehelt Tumblr. Fännibaasi näidete puhul tuli minu varasem kokkupuude „Vareste kuue“ raamatuga kasuks, sest suurem osa fänne ei olnud oma toodud näidetele lisanud leheküljenumbreid ning seetõttu mitmel korral tuli raamatu nii inglise- kui eestikeelse trükk tsitaatide leidmiseks läbi lapata. Kokku sai kogutud 77 huumori näidet, millest analüüsi alla võtsin 18. Analüüsimiseks valisin näiteid mitme asjaolu alusel, sealhulgas näiteks tõlkelahenduste (mõnda tõlkelahendust on lihtsalt huvitavam analüüsida) ja ka selle põhjal, kui populaarsed näited fännibaasi seas on.

Näidete analüüsimiseks kõrvutan lähteteksti ja tõlget. Kõrvutamise käigus analüüsin valitud lõikudes kasutatud huumori loomise tehnikaid, liigitan näited huumori tüüpide alusel ning seejärel analüüsin huumori tõlkimiseks kasutatud tõlkestrateegiat. Seejuures jälgin, kas huumori loomise tehnika tõlkimise käigus säilib või muutub ning milliseid muudatusi on tõlkija teinud, et tõlge sihtrühmale loetav ja naljakas oleks. Näidete analüüsimisel kasutan huumori liigitamise alusena Bergeri (1993) huumori tüpoloogiat ning jagan näited selle alusel nelja alarühma: loogikal põhinev, identiteedil põhinev, tegevusel põhinev ja keelel põhinev humor. Näidetes oleva huumori analüüsimise aga muudab keeruliseks asjaolu, et tihti huumori liigid kattuvad osaliselt või põimuvad omavahel. Seetõttu üritan näidete liigitamise ja analüüsimise käigus määratleda peamise kasutatud tehnika.

Kuigi analüüsin kõiki nelja ülalpool nimetatud huumori loomise tehnikate rühma, tuleb nentida, et teoses on ülekaalukas keelel põhinev humor. Sellest suur osa on tegelaste omavaheline teravmeelitsemine ja naljatlemine, kuid olulisel kohal on ka sõnamäng (sealhulgas näiteks alliteratsiooni kasutamine). Samuti on teoses mitmeid näiteid loogikal põhineva huumoritüübi, võrdluste kohta, millest mitmed on kirjutatud jutustaja vaatepunktist. Kõige vähem leidub teoses tegevusel põhinevat humorit – seda on üldiselt kirjanduses vähem, kuna seda võib olla raske kirjutada.

3.1.1. Loogikal põhineva huumori tõlge

Loogikal põhineva huumori puhul on huumori aluseks ideed, mõttemaailm ja arutlus-protsessid (Berger 2017 [1993]: 17). „Vareste kuues“ esineva huumori puhul on loogikal põhinevatest huumori loomise tehnikatest esindatud näiteks pettumus, absurd, võrdlused ja vähemal määral ka kordused ning mustrid.

Nagu eelpool mainitud, on mitmed analüüsitavad näited leitud teose fännibaasi sotsiaalmeedia postitustest. Järgnevat lõiku toodi esile Redditi foorumis r/grishaverse, kus sellega nõustus kokku 14 fänni (sellel Reddit lõngal on kokku 42 kommentaari ja neist kõige populaarsemal on 36 poolthäält, seega on 14 üpris arvestatav tulemus). See loogikal põhinevat huumori esindav lõik toimib teose lugejatele ühtlasi meeldetuletusena, et romaani peategelased pole sugugi kangelased ega head inimesed:

Kaz leaned back. „What’s the easiest way to steal a man’s wallet?“
„Knife to the throat?“ asked Inej.
„Gun to the back?“ said Jesper.
„Poison in his cup?“ suggested Nina.
„You’re all horrible,“ said Matthias. (Bardugo 2015: 135–36)

Antud vestluse muudavad humoorikaks kaks loogikal põhinevat huumori loomise tehnikat. Esiteks kataloog, mis tähendab mingit kentsakat elementi sisaldava nimekirja loomist (Berger 2017 [1993]: 27). Antud juhul on kataloogiks tegelaste ideede nimekiri. Teiseks, ja pigem dominantseks, huumori loomise tehnikaks antud näites on pettumuse mehhanism: lugejates tekitatakse ootus, kuid loogilisena tunduva lahenduse asemel juhtub või öeldakse midagi muud (Berger 2017 [1993]: 31). Antud juhul on lugeja silme ees terve kataloog erinevaid, julmi ideid ning ta ilmselt ootab, et ahel jätkuks: ehk pakub Kaz mingi geniaalse idee omalt poolt, või on Matthiasel – noormehel, keda on kogu elu õpetatud grišasid püüdma ja piinama – mõni idee. Iga pakutud idee on eelmisest julmem, seega mis saaks olla veel hullem? Lugejal tekib ootus ahela jätkumiseks, ent uue julma idee asemel on neljandaks ahelalülilis hoopis napolisõnaline ja selge halvakspanu:

Kaz naaldus toolikorjule. „Kuidas saab inimeselt kõige hõlpsamini rahakoti pihta panna?“
„Nuga kõrile?“ küsis Inej.
„Püssitoru vastu selga,“ arvas Jesper.
„Mürki joogi sisse?“ pakkus Nina.
„Te olete kõik jäledad,“ ütles Matthias. (Bardugo 2017: 126)

Taaskord meenub lugejale huumori abil, et teos on tegelikult sünge ja selle tegelased pole sugugi head inimesed: nad on vargad, petised ja spioonid ning sellele viitavad ka nende pakutud ideed. Lähtetekstis kasutab Matthias teiste kirjeldamiseks sõna *horrible* (otsetõlkes: õudne, kohutav), mis eesti keeles on tõlgitud *jäledaks*, mis pole küll otsene tõlkevaste, kuid sellel on kõnekeeles umbes sama tähendus kui sõnadel *kohutav* ja *õudne* – üldjoontes võiks sellise tõlke liigitada leksikaalseks asenduseks, mis tähendab sõna tõlkimist sõnaga, „mis erineb originaalist vormiliselt, semantiliselt või stilistiliselt“ (Lotman 2019: 48). Ühtlasi annab see hästi edasi Matthiase tundeid teiste tegelaste vastu. Selle asemel, et anda omalt poolt mõni idee ja seeläbi seda vestlust heaks kiita, mõistab Matthias, et teda ümbritsevad kriminaalid. Siinkohal tasub märkida, et Matthias on kõigist kuuest tegelasest üks vähem kriminaalseid: ta on kogu elu olnud

oma riigis austatud *drüskelle* (nõiaküti) ameti peal ja usub seetõttu, et ta on parem ja moraalsem kui teised kamba liikmed. Lugejad teavad seda, kuid siiski on vestluse ahel piisavalt pikk, et nad jõuavad korraks unustada, et Matthias erineb ülejäänud kambast ning seetõttu tekibki nurjunud lootus ehk pettumus (Berger (2017 [1993]: 30) kasutab sellise nähtuse kirjeldamiseks fraasi *defeated expectations*).

Nagu eelnevalt mainitud, kuulub liusaks pettumusele loogikal põhineva huumori alla ka kataloog – huumori loomise tehnika, mille puhul luuakse nimekiri, mis sisaldab midagi naljakat, ebaloogilist või absurdset (Berger 2017 [1993]: 27). Nagu Berger (*ibid.*: 15) mainib, toimivad huumori loomise tehnikad tihti koos ning neid on raske eristada: leian, et sarnaselt eelnevale näitele, on järgnevas lõigus lisaks kataloogile kasutatud ka pettumuse tehnikat:

„Why *did* you move out of your father’s house?“ Jesper asked.
„It was time,“ Wylan said tightly.
„Idealist? Romantic? Revolutionary?“
„Idiot?“ suggested Nina. (Bardugo 2015: 129–130)

Lõigu huumor peitub Nina ja Jesperi arutelus – seda võiks antud juhul nimetada kataloogiks, sest tegemist on pisut kentsaka nimekirjaga. Nad püüavad välja selgitada, miks Wylan oma kodu jättis: ta on Ketterdami ühe rikkaima kaupmehe küllaltki naiivne ja optimistlik teismeline poeg. Teda ootaks kodus ees terve villa, võib-olla lausa mõis, täis head toitu ja seltsi ja meelelahutust, ent selle asemel elab ta pättidest ja kriminaalidest kubisevas linnaosas ning liitub entusiastlikult Kazi kambaga hullumeelsel missioonil. Teistele tegelastele pole see lihtsalt loogiline, nii et nad üritavad välja selgitada, miks Wylan sellise valiku teinud on. Antud juhul arutlevad Jesper ja Nina, kas sellel valikul võib olla ideoloogiline põhjendus, niisiis tekib ideoloogiate kataloog:

„Miks sa siis isa juurest tulema tulid?“ küsis Jesper.
„Oli aeg,“ kostis Wylan napilt.
„Idealist? Romantik? Revolutsionäär?“
„Poolemeelne?“ pakkus Nina. (Bardugo 2017: 120)

Pettumuse tehnika tuleb sisse viimasel real, kus Nina vastab Jesperi pakutud suurejoonelisele ja pea luulelisele nimekirjale lühida, selge sõnaga, mille mõte on laiendavalt: „äkki on Wylan lihtsalt loll“. Ent selle asemel, et seda niimoodi sõnastada, jätkab Nina Jesperi loodud ideede kataloogi ühesõnaliselt, inglise keeles sõnaga *idiot* ja eesti keeles sõnaga *poolemeelne*. Need pole tõlkevasted. Tõlkija oleks saanud sõna *idiot* tõlkida otse: *idioot*, *loll* jne. Selle asemel kasutas ta sõna, mille esmane tähendus on *hull* (Sõnaveebi andmetel kasutatakse sõna *poolemeelne* kõnekeeles ka *loll* tähenduses). Võiks öelda, et sedasi kasutab ta võimendavat tõlkestrateegiat, mis tähendab, et huumori efekti on tugevdatud (Lotman 2019: 49).

Teoses on esindatud ka absurdne huumor, mis samuti kuulub loogikal põhineva huumori alla. Absurd tähendab loogiliste arutluskäikude üle nalja tegemist (Berger 2017: 19). Näiteks on teoses tehtud nalja raha ja selle kasutamise kohta peale surma:

„You can't spend his money if you're dead.“
„I'll acquire expensive habits in the afterlife.“ (Bardugo 2015: 145)

Vestlus toimub Kazi ja Ineji vahel. Kaz peab plaani läbi viia missioon, mille sarnast pole veel nähtud – see on ohtlik ja koguni hullumeelne. Inej üritab talle aru pähe rääkida, kuid Kaz vastab tüdruku muredele vaid arrogantsete ja absurdsete naljadega. Tõlgitud on see vestlus nii:

„Kui sa surma saad, siis pole sul võimalust tema suuri rahahunnikuid kulutada.“
„Eks ma hakkan siis järgmises elus laيامa.“ (Bardugo 2017: 135)

Tõlkija on absurdse huumori edasi andmiseks kasutanud pigem võimendavat tõlkestrateegiat. Lõigu esimeses lauses on tõlkes juurde lisatud raha kogus: lihtsalt rahast (*money*) on saanud *suured rahahunnikud*. See lisab tegelase väitele liialduse varjundi, mida lähtetekstis ei ole, ja see võib huumori efekti lugeja jaoks tugevdada. Lisaks annab selline sõnakasutus väitele ka kerge naljatleva efekti. Vestluse tegelik huumor tuleneb aga selle absurdsusest: üks tegelane esitleb täiesti loogilise probleemi (ei tasu missiooni käigus eluga riskida, sest surnutel pole rahaga midagi peale hakata), ent teine vastab nonsensiga. Lõigu teise lause absurdsus on inglise ja eesti keeles pisut erineva varjundiga. Eesti keeles on lausel järgmises elus ülbelt suurte summade kulutamise tähendus, kui midagi muud üle ei jää. Kaz arvab, et mingi viis tuleb raha kulutamiseks ikka leida. Selle tähenduse edasi andmiseks kasutatakse fraasi *eks siis* ja sõna *laيامa*. Lähtetekstis on teisel lausel pigem kindel tähendus: tal on raha kulutamiseks plaan hakata kallimaid harjumusi otsima, et raha. See väide on muidugi mõlemas keeles absurdne ja ta teab seda isegi, kuid ta ei ole nõus sellest rahast loobuma – ahnus raha järele on üks Kazi peamisi iseloomujooni. Kuid lähtetekstis pole raha kulutamisel sama ülbuse varjundit, mis eestikeelsel tõlkel ning see ülbuse lisab lõigule absurdi kõrval ka tugevama toretsemise mehhanismi, mis omakorda võimendab huumori efekti.

Sarnast surmajärgse elu üle naljatlemist ja absurdset huumorit võib näha ka järgneva lõigu puhul, mida on samuti fännibaasi poolt esile toodud (Redditilõngas „Share your favourite funny quote from the books!“ on seda mainitud nii peamises postituses kui ka ühes selle all olevas kommentaaris, millega on nõustunud 20 fänni; lisaks on sama lõiku mainitud ka teises Redditilõngas „Funniest bit of the books?“, kus sama on arvanud 64 fänni):

„Fine. But if Pekka Rollins kills us all, I'm going to get Wylan's ghost to teach my ghost how to play the flute just so that I can annoy the hell out of your ghost.“
[Kaz]'s lips quirked. „I'll just hire Matthias' ghost to kick your ghost's ass.“
„My ghost won't associate with your ghost,“ Matthias said primly, and then wondered if the sea air was rotting his brain. (Bardugo 2015: 194–95)

Lõigus võib näha päris mitut huumori loomise tehnikat ja on üpris keeruline neid kõiki välja selgitada. Kindlasti on selles näha nii absurdi (kummituste üle vaidlemine) kui ka korduse jooni. Ühelt poolt on naljakas juba vestluse teema: vaieldakse selle üle, mida tegelased teevad peale surma. Vestlus algas absurdse ähvardusega Kazi kogu tema järgmise elu flöödiga jälitada. Sellele järgneb samamoodi absurdile kippuv vaidlus, mis ka sellest osavõtjatele endale nalja pakub (nagu võib näha lausest „[Kaz]’s lips quirked“). Ja sellele paneb lõpu Matthias, kes siinkohal teoses esmakordselt kampa vaidlusega mingilgi määral kaasa läheb ja seejärel kohe mõtleb, miks ta nii tegi. Sama on edasi antud ka tõlkes:

„Olgu. Aga kui Pekka Rollins meid kõiki maha tapab, siis las Wylani viirastus õpetab minu viirastuse flööti mängima, et ma saaksin sinu viirastusele põrgumoodi närvidele käia.“

[Kazi] suu kiskus muigele. „Ja mina pakun Matthiase viirastusele raha, et ta sinu viirastusele säru teeks.“

„Minu viirastus ei võtaks üldse vaevaks sinu viirastusega tegemist teha,“ ütles Matthias pepsilt ja mõtles siis, et mereõhk hakkab vist mõistusele. (Bardugo 2017: 181)

Lõigu tõlkimisel on kasutatud laiendavat tõlkestrateegiat (vt lk 12) . Sõna *hire* on tõlgitud *kellelegi raha pakkumiseks*, kuigi otsesem tõlge oleks *palkamine*. Võib-olla on see vihje varasemale järgmises elus raha kulutamise vestlusele (vt lk 25; Bardugo 2017: 135): kuna Kazil oleks peale surma veel nii palju raha alles, saaks ta seda anda Matthiasele, et lahti saada flöödiga tüütusest. Samas võib tegu olla lihtsalt tõlkija enda stiili ja kasutatud tõlkestrateegiaga. Samas lauses on näha ka pisut lahjendavat tõlget, kus Kaz ütleb, et palkab Matthiase viirastuse¹ Jesperi omale „säru tegema“ – sama fraas on lähtetekstis hoopis tugevama tähenduse ja vulgaarsema sõnastusega: „kick your ghost’s ass“. Viimase lause puhul on kasutatud laiendavat tõlkestrateegiat, kus *won’t* on tõlgitud kui *ei võtaks üldse vaevaks*, mis on tunduvalt pikem ja kohati ehk ka humoorikam. Otsetõlkes oleks see võinud olla lihtsalt *ei tee tegemist*, kuid tõlkija on otsustanud seda lauset laiendada, võib-olla kompenseerimaks eelneva lause nõrgemat humoorikat efekti. Huumorit loob lõigus ka sõna *ghost/viirastus* kordamine. Korduse tehnika muudab Bergeri (2017 [1993]: 46–47) sõnul naljakaks millegi kordamisest tingitud pinge (*tension*) ja ootus, et ehk midagi muutub (tuleb nentida, et üldjuhul puudutab koomiline kordus eelkõige mingi tegevuse kordamist ja selle kirjeldamist ja siin on tegu rohkem naljatleva leksikaalse kordusega). Antud juhul teeb arutelu absurduse kõrval lugejatele nalja see, et sõna *ghost/viirastus* korratakse tekstis ühe lühida vestluse käigus nii tihti, lausa kaks korda ühe lause jooksul.

Kõigist huumori mehhanismidest on võrdluste tõlkimine ilmselt üks lihtsamaid, eriti antud teoses, kus suur osa võrdluste huumorist põhineb autori keelekasutusel ja mitte nii väga

¹ Väljaspool huumori perspektiivi on huvitav ka fakt, et tõlkija on kogu teose vältel sõna *ghost* tõlkinud *viirastuseks* – see pole vale tõlge, kuid tegu on selles tähenduses vananenud sõnaga, mis ülejäänud teose pigem kõnekeelse keelekasutuse kõrval mõjub kummaliselt.

keerulisel ideedel või kujutistel. Võrdluste kohta ütleb Berger (2017 [1993]: 29), et need sisaldavat mingisugust kriitikat ja toimivad tihti (kuid mitte alati) koos mõne teise huumori loomise tehnikaga. Näiteks võib järgmises näites näha, et võrdlus toimib koos pilkega, kui Inej võrdleb Jesperiga vestlemise käigus kamba juhti mesilastega:

„Kaz is... I don't know, he's like nobody else I've ever known. He surprises me.“
„Yes. Like a hive of bees in your dresser drawer.“ (Bardugo 2015: 214)

Selline võrdlus on ootamatu ja seetõttu naljakas: kellel tuleks pähe oma sõpra mesitaruga võrrelda? Veelgi enam: mida teevad mesilased kellegi kummutisahtlis? Sellise võrdluse absurdsus teeb lugejale nalja, ent pole kuigi keeruline tõlkida:

„Kaz on... no ma ei tea, ta pole kellegi teise moodi, keda ma tean. Ta üllatab mind.“
„Jah. Just nagu oleks sul kummutisahtlis sülem mesilasi.“ (Bardugo 2017: 200)

Lähtetekstis kasutab Inej fraasi *hive of bees*, mis oleks otsetõlkes hoopis mesitaru või mesilaspere, kuid tõlkija annab fraasiga *sülem mesilasi* sama mõtte üpris täpselt edasi. Tegelikult tähendabki sülem putukatest koosnevat kogumit või tarust lahkunud mesilaste kogumit. Tegu on laiendava tõlkestrateegiaga. Nagu eelpool mainitud, toimib võrdlus selles lõigus koos pilkega: otsese solvanguga (Berger 2017 [1993]: 48). Lõigus pilgatakse Kazi, ütlemaks, et ta on ohtlik ja ettearvamatu ka sõprade jaoks, mis pole küll väga tugev pilge, kuid see on siiski Kazile ilmselt küllaltki solvav.

Võrdluse tõlkimiseks laiendavat (ja ka kohati võimendavat) tõlkestrateegiat on kasutatud ka järgmise lause tõlkimisel:

[Inej] knew how she sounded – stern, fussy, like an old crone making dire pronouncements from her porch. (Bardugo 2015: 20)

Sama lause kõlab tõlkes nii:

Inej sai aru küll, kuidas selline manitsus kõlab – tõredalt ja sekeldavalt, nagu oleks ta mõni vanamutt, kes möödakäijaid oma verandalt tänitab. (Bardugo 2017: 19)

Võib näha, et tõlkija on juurde lisanud selgitavat infot, näiteks seda, et Inej eelnevad sõnad olid manitsus – see teave on lähtetekstis implitsiitne, täpsustama, kuid tõlkija on otsustanud selle muuta arusaadavaks ka tõlke lugejatele. Kuid peamine laiendav efekt lisandub lause teises pooles, kus tõlkija on juurde lisanud näiteks viited *möödakäijatele*, keda lähtetekstis tegelikult mainitud ei ole, kuid kelle olemasolu ja rolli võib ridade vahelt välja lugeda, ja mänginud sõnade erinevate tähendusvarjunditega. Samas võib leida ka võimendavat tõlkestrateegiat: fraas *an old crone* on tõlgitud *mõneks vanamutiks* (võib-olla oleks huumorit veelgi võimendanud sõna *vanamoor*, mida EKI Masintõlkesõnastik vasteks pakub), fraasist *making dire pronouncements* on süngete kuulutuste tegemise asemel saanud *möödakäijate tänitamine*.

Mõlemal tõlkel on halvaks panevam varjund kui lähteteksti fraasidel, võimendades huumori efekti, sest lõigu huumor peitubki just Inej arusaamal, et tema kõneviisi pannakse pahaks – noore tüdruku asemel kõlab ta nagu vana naine, kes topib oma nina asjadesse, mis temasse ei puutu. Tõlkija on korraka kasutanud ära nii selgitavat kui võimendavat tõlget.

Kokkuvõttes võib öelda, et loogikal põhineva huumori jaoks on analüüsitud lõikudes kasutatud peamiselt laiendavat (või selgitavat) ja võimendavat tõlkestrateegiat, võrdluste tõlkimisel oli neid kasutatud ka koos. Ühel korral oli kasutatud ka leksikaalset asendust.

3.1.2. Identiteedil põhineva huumori tõlge

Identiteedil põhineva huumori puhul on fookuses eksistents ja arusaamad selle kohta. Identiteedil põhinevast huumorist on „Vareste kuues“ peamiselt esindatud stereotüübid.

Stereotüübid on „üldistava solvangud – rünnakud rasside, religioonide, etnilistel gruppide jne vastu“ (Berger 2017 [1993]: 53) Kirjanduses huumori eesmärgil kasutatavad stereotüübid võivad toimida ka kellegi käitumise ja motivatsioonide lühida seletusena (*ibid.*) küll mitte meile tuttavad stereotüübid, vaid raamatu maailmas levinud variandid. Suur osa teoses mainitud stereotüüpidest ilmnevad Nina ja Matthiase vaidlustes. Võtame näiteks ütte:

„Saints, Fjerdan, I didn't know you could laugh. Careful now, take it slow“ (Bardugo 2015: 255).

Lause ütleb Nina, kui Matthias – kes seni on olnud tõsine ja pahane – naerma puhkeb. Sedasi teeb ta nalja ja tutvustab lugejatele stereotüüpi, et 1) fjerdalased on liiga tõsised ja mornid, et naerda ning 2) fjerdalased naeravad nii vähe, et neid tuleb õpetada seda (ohutult) tegema. Ühtlasi on *take it slow* (otsetõlkes: „võta rahulikult“) implitsiitne viide, et liiga ägedalt naermine võib osutada ohtlikuks – pole täpsustatud, mis moel see ohtlik on, kuid lugeja võib oletada, et liiga suur naer võib tekitada hingamisprobleeme või näiteks ajada kõhima. Tõlkes on see oletus toodud esiplaanile:

„Pühakute nimel, fjerdalane, ma ei teadnudki, et sa naerda oskad. Ettevaatust, läheb veel kurku.“ (Bardugo 2017: 239)

Tõlkija on kasutanud laiendavat tõlget, mis tähendab lähtetekstis olemasolevate implitsiitsete või kontekstist tähenduste lugejale tõlkes nähtavaks tegemist (Vinay ja Darbelnet 1995: 8). Kui tõlkija oleks kasutanud otsest tõlget, oleks lause huumor ilmselt nõrgenenud. Saavutatud tõlge on aga selge ja efektiivne lugeja meele lahtutamisel. Seetõttu tasus ära laiendava tõlke kasutamine.

Lisaks stereotüüptidele fjerdalaste kohta on esindatud ka stereotüübid grišade kohta.

Näiteks järgmises näites teeb Nina nalja stereotüübi üle, et griša naised on võrgutajad ja nõiuvad mehi ära, et neid manipuleerida:

„Oh, I see. I’m the wicked Grisha seductress. I have beguiled you with my Grisha wiles.“
She poked him in the chest.
„Stop that.“
„No. I’m beguiling you.“
„Quit it.“
[...]
„It’s working! The beguiling has began. The Fjerdan has fallen. You are powerless to resist me.“ (Bardugo 2015: 256–57)

Lõigus on kasutatud vanamoodsat sõna *beguil*, millel on kaks tähendust: *lõbustamine* ja kellegi *ära võlumine*. Teoses kasutatakse üldiselt moodsat noortekeelt, mis tähendab, et kohati arhailise sõna *beguile* kasutamine pole juhuslik: vanamoodsal kõneviisil on lõigus kaks funktsiooni. Ühelt poolt on see viide Matthiase vanamoodsale kõnepruugile (ta on teoses ainus, kes räägib pisut vanamoodsalt samas kui teised tegelased kasutatavad täiesti moodsat keelt). Teisalt kasutab Bardugo seda sõna rõhutamiseks, et Nina teeb nalja vana ja väsinud stereotüübi üle:

„Aa, ah so. Mina olen õelast grišast võrgutaja, ahvatlen sind oma grišavõludega!“
[Nina] suskas poisile sõrmega rindu.
„Jäta.“
„Ei, ma ahvatlen sind.“
„Lõpeta ära.“ [...]
„Juba mõjub! Ahvatlemine on alanud. Fjerdalane langes. Sul ei ole jaksu mulle vastupanu avaldada.“ (Bardugo 2017: 240)

Sõna *beguil* tõlkimine sõnaks *ahvatlema* on selle sõna tõlkestrateegia poolest väljajätt: see tähendab, et tõlgitud on nii, et „huumori efekt ja mõju kaovad“ (Lotman 2019: 50). Välja pole jäetud mitte sõna, vaid selle stiil ja arhailine mõju, mis lahjendab huumori efekti. Kuigi *ahvatlema* on iseenesest õige tõlge, ei anna see edasi huumori loomise mehhanismi: see ei viita kuidagi stereotüübi arhailisusele ega sellele, et Nina teeb ühtlasi nalja Matthiase vanamoodsa kõnepruugi üle. See huumori loomise tehnika on tõlkest välja jäetud.

Identiteedil põhinevat huumori leidub teoses üsna vähe. Peamiselt on identiteedil põhinevast huumorist esindatud stereotüübid. Nende tõlkimiseks on kasutatud näiteks laiendavat tõlget, kuid teatud huumori tasandite puhul on näha ka väljajätmise strateegia kasutamist.

3.1.3. Tegevusel põhineva huumori tõlge

Tegevusel põhinevat huumori leidub kirjanduses üldiselt üpris vähe, kuna seda on keeruline kirjeldada. Tegevusel põhineva huumori puhul on fookuses füüsilised ja sõnatud tegevused,

näiteks kellegi eest ära jooksmine, kukkumine, komistamine või libisemine (Lotman 2019: 43).

„Vareste kuuest“ leidsin ainult ühe tegevusel põhineva huumori näite, mille muudab humoorikamaks autori stiil ja situatsioon ise:

„Shut it,“ Oomen snarled. The rules of parley dictated that only the lieutenants could speak once negotiations had begun. Jesper mouthed „sorry“ and elaborately pantomimed locking his lips shut. (Bardugo 2015: 27)

Lähtetekstis on keeleliselt rõhk sõnal *elaborately* – üksikasjalikult, põhjalikult. Oleks autor selle sõna ära jätnud, ei pakuks lõigu viimane lause lugejatele sugugi sama palju nalja. Ka tõlkes pole see rõhk kaduma läinud ning mõlemat varianti kõrvuti lugedes on eestikeelne tõlge lugejale võrdväärset naljakas:

„Vait,“ urhatas Oomen. Reeglid nägid ette, et kui läbirääkimised on juba alanud, ei tohi keegi peale leitnantide midagi öelda. Jesper ütles hääletult, üksnes huuli liigutades „palun vabandust“ ja esitas üksikasjaliku pantomiimi, kuidas endal suu lukku paneb. (Bardugo 2017: 25)

Lisaks autori keelekasutusele loob huumorit kontrast kirjeldatud tegevuse ja pingerohke (koguni surmava) situatsiooni vahel. Ühtlasi annab see huumorilõik edasi Jesperi iseloomu – mõni teine tegelane oleks samas olukorras lihtsalt vait jäänud, kuid Jesper otsustas, et sellest ei piisa. Kuna lõik on üsna teose alguses, võimaldab see tegelikult ka selle tegelasega tutvuda – Jesper viskab ka edaspidi ohtlikes olukordades nalja. Tõlkes on kogu vajalik kontekst edasi antud ja suudetud säilitada lähteteksti stiili – loodud on ekvivalentsi efekt.

3.1.4. Keelel põhineva huumori tõlge

Keelel põhineva huumori keskmes on sõnad, keel ja nende kasutamine. Bergeri (2017 [1993]: 18) tüpoloogias on see huumori loomise tehnikate liik kõige pikem ja sisaldab seejuures näiteks toretsemist, pilkamist ja arusaamatusi.

Järgmises tõlgitud lõigus teevad tegelased plaane Jäälinnusesse murdmiseks, välja arvatud nõiakütt Matthias, kelle jaoks tegu on püha kohaga:

„Hringkälla is coming,“ Nina said.
„Be silent,“ Matthias snapped at her.
„Pray, don't,“ said Kaz. (Bardugo 2015: 134)

Tõlgitud on see nii:

„Varsti tuleb hringkälla,“ ütles Nina.
„Jää vait,“ kähvas Matthias.
„Palun ära jää,“ ütles Kaz. (Bardugo 2017: 124)

Siinkohal peitub huumor Kazi ja Matthiase erinevas kõneviisis. Kui Matthias, püüdes oma rahvale olulist kohta kaitsta, reageerib Nina väitele agressiivselt, siis Kaz kasutab (temale ebaharilikult) võimalikult viisakat kõneviisi. Tähelepanu tasub pöörata sõnadele *snapped*, mida saab muuseas tõlkida ka kui nähvas või käratas – oluline on edasi anda aga Matthiase sõnavõtu kiirus ja äkilisus, mistõttu *kähvas* on hea vaste. Teine oluline sõna siin on *pray*, millel inglise keeles on paluv tähendus, kuid ühtlasi on tegu n.ö. kõrgema, arhailise stiiliga. Just see sõna muudab lähtetekstis sõneluse kahel põhjusel naljakaks. Esiteks muudab selle naljakaks fakt, et fraas „Palun ära jää“ tuleb Kazilt, keda teoses on seni kujutatud sarkastilise, julma ja küllaltki enesesse tõmbununa. Seetõttu näib lugejale naljakas, et just tema vaidlusesse niimoodi sekkub. Teiseks muudab selle naljakaks fakt, et kuigi raamatu tegevus ei toimu moodsas miljöös, kasutavad tegelased üldiselt siiski moodsat noortekeelt ja slängi. See kontekst annab arhailise sõna *pray* kasutusele vaidluse kontekstis eriti humoorika varjundi. Kuigi tõlkes pole seda arhailist, ilustavad keelekasutust edasi antud, on sõnal *palun* siiski küllaltki humoorikas mõju, olgugi et nii jääb huumori peamiseks põhjuseks Kazi enda identiteet ja keelekasutus (kogu teose vältel kasutab ta sõna *palun* ainult paaril korral, peamiselt sarkastiliselt) ning mitte nii väga viisaka arhailise ja järsu modernse kõneviisi vastandamine.

Keeruline on tõlkida näiteks alliteratsioone (kaashääliku kordumine mitme lähestikkuuse sõna alguses), eriti kui need on teoses huumori eesmärgil. Näiteks on seda näha järgneva alliteratsiooni tõlkimisel: „Joost had two problems: the moon and his moustache“ (Bardugo 2015: 3). Tegemist on teose avalausega, andmaks tooni kogu ülejäänud raamatule. Kui Joosti vaevaks vaid üks probleem – kuu –, siis poleks see kuigi naljakas. Kuid kui kuust tingitud probleem siduda sõnaga *moustache* läheb tekst juba humoorikamaks. Esiteks on tegu üllatava avalausega. Teiseks ei lähe need kaks mainitud probleemi omavahel kuidagi kokku. Kolmanda huumori efekti loojana toimib alliteratsioon: sõnad algavad samade tähtede ja sama kõlaga silpidega. Eesti keeles on avalause aga hoopis: „Joosti vaevaks kaks asja: kuuvalgus ja vurrud“ (Bardugo 2017: 3). Esimesed kaks huumori efekti alust on tõlkes jäänud samaks, ent alliteratsiooni on pea võimatu tõlkida. Kuuvalgus ja vurrud ei alga sugugi samade tähtedega (kuid mõlemas sõnas sees on tugevalt esiplaanil u-häälik). Tõlkija on sellest tingitud huumori efekti nõrgenemise kompenseerimiseks aga mänginud sõna *moustache* tõlkega. Lihtne oleks see tõlkida lihtsalt vuntsideks, kuid sõnal *vurrud* on samas tähenduses humoorikam kõla ning selle siinkohal kasutamine aitab huumori efekti kompenseerida. Võiks öelda, et tõlkimisel on kasutatud võimendavat tõlkestrateegiat ja leksikaalset asendust.

Alliteratsiooni tõlkimiseks on kasutatud ka laentõlke strateegiat, mis tähendab, et segment tõlgiti sõnasõnaliselt, mistõttu võib huumor olla mõistetav vaid lähtekeele oskajatele, sest tulemuseks on väljend, mida sihtkeeles võib-olla olemas polegi (Lotman 2019: 47). Alliteratsiooni laentõlget võib näha järgmise lõigu puhul, kus huumori eesmärgil kasutab alliteratsiooni Jesper:

„We all know the old man doesn't have the stomach for a real brawl. [...] Everyone knows you're the spine of Haskell's operation – snap it and the Dregs collapse.“
Jesper snorted. „Stomach, spine. What's next, spleen?“ (Bardugo 2015: 27)

Nimelt nopib Jesper ähvardusest välja organite nimetusi ja märkab, et need kõik algavad tähega S (*stomach, spine*). Ta lisab omalt poolt kolmanda S-iga algava organi nimetuse (*spleen*) ja turtsatab naerda. Tõlkides tuleb aga lisaks huumori konstrueerimise tehnikale tähelepanu pöörata ka sellele eelnevale ähvardavale vestlusele – teose keskmes pole ju ometi Jesperi naljad, vaid kuritegelik maailm. Seega pidi tõlkija korruga tasakaalustama kahte mehhanismi: esimeste lausete ähvardavat tooni ja Jesperi lausete huumorit. Keelelise huumori puhul on see aga küllaltki keeruline ja ilmselt seetõttu jäi huumor tahaplaanile – tõlgiti pea kõik nimetatud organid nii nagu nad tekstis kirjas on:

„Me kõik teame, et vanamehel ei jätku ehtsa mürgli tarvis närvi. [...] Igaüks teab, et just sina oled Haskell'i tegemiste selgroog – kui see katki teha, varisevad sagulased kohe kokku.“
Jesper turtsatas. „Närvid, selgroog... Mis edasi, põm või?“ (Bardugo 2017: 25)

Sõna *stomach* on ähvarduse tõlkimisel ekvivalentsi efekti loomiseks asendatud sõnaga *närvid*, sest see on antud kontekstis lähim eesti kõnekeelne vaste: „Me kõik teame, et vanamehel ei jätku ehtsa mürgli tarvis närvi“ (*ibid.*). Huumori tõlkest on seetõttu aga ära jäänud lugejatele (ja Jesperile endale) nalja pakkunud alliteratsioon. See ei tähenda aga, et huumori efekt on tõlkest kadunud: see on küll nõrgem kui lähtetekstis, kuid eestikeelse teksti lugeja saab aru, et selles kohas on nalja tehtud ja võib-olla see isegi on talle naljakas (mitte küll alliteratsiooni või sõnamängu tõttu, vaid pigem näiteks kataloogi või kordusena). Võib väita, et tõlkija on kasutanud laentõlke strateegiat: tõlkinud nalja võimalikult lähtetekstile lähedaselt (peaaegu sõnasõnaliselt, kui sõna *stomach* tõlge välja arvata) ja riskinud seetõttu huumori kadumisega.

Nagu eespool korra mainitud, on „Vareste kuues“ palju esindatud huumori tüüp naljatlemine. Berger (2017 [1993]: 35) kasutab oma tüpoloogias selle kohta mõistet *facetiousness*, mida veebisõnaraamatud defineerivad mitmel viisil, näiteks mittetõsine olemine (Merriam-Webster) või ka „tõsise teema mitte tõsiselt võtmine, millega püütakse olla naljakas või mõjuda targalt“ (Cambridge Dictionary) Berger (2017 [1993]: 35) kirjeldab seda lihtsalt keele mittetõsisel viisil kasutamisenä.

Tihti käib naljatlemine koostoimes mõne teise huumori tüübiga. Näiteks võib

naljatlemise huumor peituda liialdamise tehnikas:

„I could read to you if I had anything to read. There’s a Heartrender at the Little Palace who can recite epic poetry for hours. Then you’d wish you had died.“

[...]

„Sing something, then.“

Nina laughed. „Remember what I said about wishing you were dead? You do not want me to sing.“ (Bardugo 2015: 201–203)

Tegemist on naljatlemisega, mille puhul viidatakse tagasi varasemale vestlusele. Alguses räägib Nina oma elust grišade elukohas, väikeses palees, ja liialdab pisut seda, kui igav oli kuulata tema tuttava griša jutustusi. Hiljem viitab Nina sellele vestlusele uuesti ütlemaks, et tema laulmine on kohutavalt halb. Lause „Then you’d wish you had died“ (Bardugo 2015: 201) – otsetõlkes: „Siis sooviksid, et oleksid surnud“ – on näha, et tõlkes on sina asendatud minaga. Selle muutusega on lause muudetud eesti keelele omasemaks, võttes kasutusele eesti kultuuriruumis küllaltki laialdaselt kasutusel oleva fraasi „tuleb tahtmine (maha) surra“:

„Ma võiksin sulle ette lugeda, kui oleks, mida. Väikeses palees oli üks südamelõhestaja, kes võis tundide kaupa va just peast eeposeid lugeda. Vaat siis tuli küll tahtmine maha surra.“

[...]

„No laula siis midagi.“

Nina naeris. „Mäleta, mis ma nende eeposte kohta ütlesin – kui kuuled, tuleb tahtmine maha surra? Usu, sa ei taha, et ma laulaksin.“ (Bardugo 2017: 187–189)

Lähtetekstis ei ole näite teises pooles kordagi mainitud eeposeid või nende kuulmist, millele Nina seal viitab: „Mäletad, mis ma nende eeposte kohta ütlesin – kui kuuled, tuleb tahtmine maha surra?“. Lähtetekstis oletatakse, et lugeja mäletab vestlust, millele viidatakse (näite esimene pool) veel selgelt ja seega pole seda uuesti otseselt mainitud: „Remember what I said about wishing you were dead?“ (Bardugo 2015: 203). Tõlkes on viide aga rohkem esile toodud, et lugeja kindlasti aru saaks, millest jutt käib. Kohati võib see olla tingitud tõlkija pisut mahendavast stiilist: tõlkes on märgata, et näiteks vandesõnu on tihti tõlkimata jäetud või kasutatud kasutuselt võrdväärseid, kuid tähenduselt mahedamaid vasteid. Võib-olla on tõlkija ka selle pärast otsustanud siinkohal tagasi viidata eelnevale vestlusele, et Nina sõnu pisut mahendada ja vältida kogemata ähvarduse varjundi loomist. Võib-olla tundis tõlkija, et ilma viiteta ei ole lihtsalt võimalik seda lõiku tõlkida nii, et see oleks loetav ja arusaadav. Taotlusest hoolimata võib öelda, et tegemist on laiendava tõlkega.

Teoses leidub ka ironiat ja selle alaliiki sarkasmi. Ironia tähendab antud juhul seda, et tegelaste ütlevad ühte, aga mõtleavad teist (Berger 2017 [1993]: 40). Sisuliselt tähendab sama ka sarkasm, kuid seda peetakse ironiast tahtlikumaks (Attardo 2014: 398). Mõnel juhul muudavad tegelased oma keelekasutust, andes sellele sarkastilise tooni, nagu võib näha ka järgneva lõigu puhul:

„Oh, and put in an order for a new hat.“

„Please.“

Kaz heaved a sigh as he braced himself for three painful flights of stairs. „Please, my darling Inej, treasure of my heart, won't you do me the honour of acquiring me a new hat?“ (Bardugo 2015: 73–74)

Lähtetekstis pannakse rohkem rõhku Ineji tegevusele: just tema peaks Kazi meelest olema see, kes selle peakatte talle toob, ja see oleks Kazile (sarkastiliselt) au. Tõlkes on rõhk aga hoopis Kazi tegevusel – peakatte omandamisel:

„Aa, ja telli mulle uus kaabu.“

„Ütle palun.“

Kaz ohkas raskelt, pannes vaimu valmis, et kolmest piina vast trepist alla ronima hakata. „Palun, mu kallid Inej, mu südame aare, kas mul oleks au sinu abiga uus peakate omandada?“ (Bardugo 2017: 68)

Huumori efekti aluseks pole aga peakate – hoopis olulisem on Kazi keelekasutus, mida tõlkija huumori efekti võimendamise eesmärgil ka rõhutab. Esiteks kasutab Kaz armsaid hüüdnimesid nagu „my darling Inej“ („mu kallid Inej“) ja „treasure of my heart“ („mu südame aare“) – teoses on haruldane, et Kaz oma sõpru isegi nimepidi kutsub. Hellitusnimesid kasutab ta kogu romaani vältel ainult käesolevas lõigus. See annab Kazi palvele sarkastilise tooni: ta ütleb midagi, mida ta tõenäoliselt ei mõtle. Tähelepanu võiks pöörata ka fraasi „Won't you do me the honour“ tõlkele. Otsetõlkes võiks see olla „kas sa ei teeks mulle seda au“, kuid tõlkija on kasutanud lühemat ja eesti keele pärasemat „kas mul oleks au“ – see kõlab nii eesti kui inglise keeles küllaltki vanamoodsalt ja on antud kontekstis üliviiakas ning on funktsionaalselt ekvivalentne. Kaz ei ole, nagu varemgi mainitud, sugugi viisakas ning selline kõnepruuk on mõeldud pigem naljana, rõhutamaks kui vastumeelne selline küsimine Kazile tegelikult on. Samas vaimus loob huumorit ka fraas *acquiring me a new hat*, mis on tõlgitud kui *uue peakatte omandamine*. Tähelepanuväärne on siinkohal see, et lähtetekstis on kaks korda kasutatud sõna *hat*, kuid selle tõlkimisel on kasutatud kahte eri sõna: *kaabu* ja *peakate*. Sellise pooleldi sarkastilise palve kontekstis kõlaks *kaabu* ilmselt üsna tavapäraselt ning oleks võrdväärne lähtetekstis kasutatud kordusega, mis mingil määral viitab, et Kazil pole piisavalt energiat ega tahtmist, et oma sõnu veelgi ilustada, kuid *peakate* kõlab see-eest hoopis vanamoodsamalt ja sobib tõlkesses seetõttu hästi. Samuti kõlab pisut vanamoodsalt sõna *omandama*: moodsas kõnepruugis ei öelda, et keegi omandab midagi. Pigem kasutatakse moodsas keeles selles tähenduses sõna *tooma* või *hankima*, kuid „mulle uut kaabut hankima/tooma“ ei kõla sugugi sama koomiliselt vanamoodsalt kui uue peakatte omandamine. Sedasi stiiliga mängimine on kaasa toonud huumorit parasjagu (kuid mitte palju) võimendava efekti, mistõttu eestikeelse

tõlke lugejad saavad Kazi ootamatult vanamoodsa kõneviisi üle naerda nagu lähteteksti lugejadki.

Lisaks sarkasmile ja naljatlemisele on teoses ka parasjagu teravmeelitsemist. Teravmeelitsemise all mõtleb Berger (2017 [1993]: 45–46) solvangutele loominguliste solvangutega vastamist. Sellist sõnavahetust võib näha näiteks järgneva lõigu puhul:

„Only Nina and Matthias speak Fjerdan.“
„I speak Fjerdan,“ Wylan protested.
„Schoolroom Fjerdan, right? I bet you speak Fjerdan about as well as I speak moose.“
„Moose is probably your native tongue,“ mumbled Wylan. (Bardugo 2015: 136)

Tõlkes on Wylani pisut spekulatiivne kõneviis asendatud hoopis kindla kõneviisiga:

„Ma oskan fjerda keelt,“ protestis Wylan.
„Sellist fjerda keelt nagu õpikutes, jah? Ma võin kihla vedada, et fjerda keelt räägid sa sama hästi, kui mina räägin põtrade keelt.“
„Ju siis põtrade keel ongi su emakeel,“ pomises Wylan. (Bardugo 2017: 127)

Siin on tegu kahe koos toimiva huumori mehhanismiga. Ühelt poolt on tegu teravmeelitsemisega: Wylan ja Jesper ei saa omavahel läbi. Jesperi kahtlemine Wylani fjerda keele oskuses tekitab Wylanis pahameelt ja seetõttu vastab ta omalt poolt solvanguga. Teisest küljest teeb lõigu humoorikaks ka selle absurdus (vt lk 8). Jesper toob põtrade keele vestlusesse sisse naljana, mõttega „kui sina oskad fjerda keelt (mis on päriselt olemas), siis mina oskan põtrade keelt (mida ei ole olemas)“, viitamaks sellele, et kumbki pole võimalik ja et Jesper arvab, et Wylan mitte ainult ei hinda oma keeleoskust üle vaid lausa valetab selle kohta. Wylan tunneb end solvatuna ning haarab Jesperi sõna sabast kinni, öeldes lähtetekstis: „Moose is probably your native tongue“ (Bardugo 2015: 136). Seeläbi võrdleb ta Jesperit metsloomaga. Tõlke ja lähteteksti erinevus peitub aga Wylani kõneviisis. Inglise keeles kasutab ta sõna *probably* (tõlkes: võib-olla, ilmselt), mis on pigem spekulatiivne: ta esitab pilkava (teise huumori konstrueerimise tehnikaga koostöös solvava (Berger 2017 [1993]: 40)) kahtluse, et äkki Jesper on hoopis loom ja mitte inimene. Eesti keeles on kasutusel aga fraas *ju siis ongi*, mis on hoopis kindlam ja näitab, et Wylan ei kahtle selles – kui Jesper oskab põtrade keelt, siis tähendab see, et ta on võrdväärne loomaga ja oskab mitteeksisteerivat põtrade keelt just selle pärast. Wylani kõneviisi muutmine kindlaks tekitab tugevamat huumori efekti, sest võimendab huumorit loovat solvangut.

Teravmeelitsemist võib näha ka mitmete Nina ja Matthiase vaidluste puhul, näiteks järgnevas lõigus:

„It is not natural for girls to fight.“
„It isn't natural for someone to be as stupid as he is tall, and yet, there you stand.“ (Bardugo 2017: 245)

Lähteteksti otsetõlge oleks „Pole loomulik, et keegi on sama loll kui ta on pikk, ja ikkagi, siin sa seisad“. Kuigi viimane fraas seda otseselt ei väida, võib selgesti välja lugeda, et Matthias on – nagu teose tõlkes esilegi toodud – näide kellestki, kelle pikkus ja lollus on omavahel võrdsed. Sama saab välja lugeda ka tõlkest:

„Ebaloomulik, et naised sõdivad.“

„Ebaloomulik, et mõni mees on sama loll kui pikk ... aga sina oled tõesti hea näide.“ (Bardugo 2017: 229)

Huumori efekti loovad kordus (*ebaloomulik, et*) ning Matthiase ja Nina teravmeelitsemine. Lause mõte on mõlemas keeles sama: Nina väidab, et Matthias on korruga pikka kasvu ja väga loll (antud kontekstis tähendab see tegelikult pigem seksismi – Matthias ei usu, et naised sõdida võiksid, ja Nina meelest on selline vaade puhas lollus). Seega on tõlkes selle fraasi implitsiitsed tähendust rõhutatud ja kasutatud laiendavat tõlkestrateegiat.

Ehk kõige ilmselgemalt keelel põhinev huumori tüüp on sõnasõnalisus (ja muidugi ka sõnamäng (*puns*), kuid sõnamänguteoses väga ei ole). Sõnasõnalisus tähendab, et mõni tegelane ei tee vahet mitmel eritähenduslikul kuid samakõlalisel sõnal (Attardo 2014: 612). Tihti toob see kaasa teise huumori tüübi arusaamatuse, mis Bergeri (2017 [1993]: 43) sõnul: „on sageli seotud keele mitmetähenduslikkusega või kummaliste tähendustega, mida keel kontekstist välja rebides tekitab“.

Sõnasõnalisust võib aga siduda ka naljatlemisega, näiteks järgnevas lõigus võtab Jesper kaaslaste sõnu meelega sõnasõnaliselt ja teeb nende üle nalja:

„If I see a single scratch or nick on those [guns], I'll spell *forgive me* on your chest in bullet holes.“

„[...]He'd be dead halfway through *forgive*.“

[...] Jesper rolled his eyes. „It's about sending a message. What's the point of a dead guy with *forg* written in his chest?“

„Compromise,“ Kaz said. „*I'm sorry* does the trick and uses fewer bullets.“ (Bardugo 2015: 19)

Lähtetekstis on rõhk sellel, et *forgive me* on tähtede arvu poolest pikk fraas ja nii palju kuule tapaks vastase väga kiiresti. Seetõttu küsib Jesper, et mis mõtet oleks täkkimist sõna kõige otsemas mõttes poole sõna pealt pooleli jätta. See tähendus kandub edasi ka tõlkes:

„Peaks ma neil ühta inumastki kriimu või mõlki nägema, täkin „**Palun andeks**“ sulle kuuliaukudega rinna sisse.“

„[...]Ja poole sõna pealt oleks ta niikuinii sumud.“

[...] Jesper pööritas silmi. „Mõte on selles, et tuleb sõnum edastada. Mis mõtet oleks sumul, **pool andekspalumist** keset rinda?“

„Kompromiss,“ sõnas Kaz. „Täki lihtsalt „**andeks**“ – ajab asja ära küll, aga kuule kulub vähem.“ (Bardugo 2017: 17–18, minu rõhutus paksus kirjas)

Tõlkes on huumor tingitud pigem arutelu kui sõnasõnalisuse absurdusest. Miks üldse sellise asja üle vaielda? Miks otsustab Jesper vastata absurdusega? Inglise keeles on absurdusel seos ka sõnasõnalisusega: pool sõna (*forg*) ei ütle ju mitte midagi, sellel puudub tähendus? Aga just

see poolik mõttetu sõna muudab selle vestluse inglise keeles humoorikaks – ainuüksi fakt, et selle üle vaieldakse, on naljakas. Eestikeelses tekstis pole aga sõnamängu absurdust edasi andnud. Kui tõlkes on mängitud fraasiga „palun andeks“, siis lähtetekstis on tegelikult mäng kahe sünonüümse fraasiga: “forgive me” ja “I’m sorry”: Võiks ju *poole andekspalumise* asemel vaielda hoopis selle üle, kas oleks mõtet täkkida vaid sõna *palun* või osa sellest. Või siis võiks fraasi *palun andeks* kõrval olla ka mõni teine sünonüümne fraas, et lähteteksti jäljendada. Tõlkija tegi aga valiku siinkohal nali tõlkimata jätta – ta on küll seda teatud määral laentõlkega lahendanud, kuid suurel määral on lõigu peamine huumor kaduma läinud. Seda ei saa aga pahaks panna, sest tõlkija on mitmeid teisi huumorikilde tõlkides neid võimendanud, mistõttu huumorist teoses sugugi puudu ei tule ja ka eesti lugejad saavad lugedes naerda.

Sõnasõnalisusest tingitud arusaamatust võib näha fännibaasi seas populaarseks osutunud lõigu puhul (näiteks Goodreadsi platvormil on see tsitaat meeldinud 774 inimesele), kus Wylan ajab segadusse sõna *mark* ja isikunime *Mark*:

„Always hit where the mark isn’t looking.“
„Who’s Mark?“ (Bardugo 2015: 135)

Üks tegelane, Kaz, räägib seega sihtmärgist, ent teine tegelane, Wylan, on segaduses ja arvab, et ta räägib hoopis kellestki, kelle nimi on Mark, sest need kõlavad täpselt samamoodi. Kõnes on neil sõnadel vaid tähenduserinevus, kirjas vaid esitähe suurus – seetõttu pole uskumatu, et selline arusaamatus tekib ja humoorikalt mõjub. Eesti keeles pole sõnal *mark* aga sihtmärgi tähendust ja seetõttu ei saa tõlkija huumori eesti keelde ümber panemisel kasutada sama sõna ja nime. Lahenduseks on asendus:

„Löök sihi alati sinna, kuhu märk parajasti ei vaata.“
„Kes see Märt on?“ (Bardugo 2017: 124–125)

Sõna *mark* tähendab sihtmärki – see pole aga piisavalt sarnane ühelegi nimele. Seetõttu on see lühendatud ja kasutatud sõna *märk*. Teoreetiliselt võiks siinkohal arusaamatuse põhjuseks oleva nime *Mark* tõlkes säilitada, kuid *märk* ja *Mark* on piisavalt erinevad, et sellest tõenäoliselt arusaamatust ei tekiks: häälikud *a* ja *ä* on liiga erineva kõlaga, et neid segi ajada. Tõlkija leidis seetõttu eesti nime, milles on ä-häälik ja mis kõlab piisavalt sarnaselt, et arusaamatus tekkida saaks: *Märt*. Lugejale, kes lähtetekstiga tuttav on, võib selline asendus esialgu olla ootamatu ning huumori efekt ei pruugi olla sama tugev, kuid keegi, kes lähteteksti lugenud ei ole, võiks siiski sellest vestlusest huumorit leida. Tuleb aga mainida, et asenduse tõttu muutus huumori mehhanism: homonüümiast tingitud arusaamatuse asemel on tõlkes tegu hoopis Wylani kõrvakuulmise probleemiga. Pealt näha on tõlge täpne, ent huumori mehhanism muutus niivõrd palju, et tegu on asenduse mitte ekvivalentse tõlkega.

Teoses on veel mitmeid keelel põhineva huumori näiteid. Vaadeldud näidete alusel võib näha, et palju kasutati keelel põhineva huumori tõlkimisel võimendavat või ka laiendavat tõlget (nt sarkasmi ja naljatlemise puhul), aga ka asendust (mida on eriti näha alliteratsioonide tõlgete juures) ning keerulisematel juhtudel kasutas tõlkija ka laentõlget (nt alliteratsiooni ja sõnasõnalisusele ehitatud naljatlemise puhul).

Kokkuvõte

Oma magistritöös uurisin huumori tõlget noortekirjanduses, keskendudes seejuures huumori loomise mehhanismide kindlakstegemisele ja nende tõlkimiseks kasutatud erinevatele tõlkestrateegiatele. Selleks analüüsisin Leigh Bardugo ülemaailmselt tuntud teost „Vareste kuus“ (2015) ja selle tõlget, mille tegi Lii Tõnismann (2017). Analüüsi jaoks toetusin ühtlasi Arthur Asa Bergeri huumori liigitusele ja Maria-Kristiina Lotmani artiklis „Huumori tõlkimine“ (2019: 46–51) välja pakutud tõlkestrateegiatele. Lisaks huumorile ja tõlkestrateegiatele vaatlesin ka noortekirjandust, selle ajalugu ja tunnuseid.

Töö käigus püüdsin välja selgitada, mis on huumori roll noortekirjanduses ja selle tõlkes. Leidsin, et huumoril võib noortekirjanduses olla mitmeid rolle, sealhulgas näiteks puhtalt meelelahutuslik, noori lugema kutsuv roll ning süngema süžee puhul ka tasakaalustav roll. Süngetes noorteromaanides on huumoril samuti kontrasti loov roll, rõhutades näiteks tegelaste õnnetut lapsepõlve ja meeleseisundit. Samas aitab huumor noortel tegelastega samastuda ja neid näha enda eakaaslastena, mis samuti noori rohkem lugema julgustab ja meelitab.

Teose „Vareste kuus“ analüüsimisel tahtsin teada, milliseid tõlkestrateegiaid huumori edasi andmiseks kasutatud on ja kuidas huumori mehhanism tõlkes muutuda võib (või kas see üldse muutub). Eeltöö käigus kogusin teosest 77 huumori näidet, kuid valisin sealt pikemaks analüüsimiseks välja 18 näidet. Näiteid analüüsid leidsin, et tõlkestrateegiate kasutus sõltus teatud määral lähtetekstis kasutatud huumori loomise tehnikatest (millest ma oma töös samuti lühida ülevaate tegin): näiteks loogikal põhineva huumori puhul võis palju kohata laiendavat või võimendavat tõlget, kuid keelel põhineva huumori puhul võis tõlkija peamise huumori konstrueerimise tehnika asendada mõne muu tehnikaga või kasutada laentõlget.

Huumori mehhanismid lähtetekstis ja sihttekstis olid üldjoontes samad, kuid tihti võis tõlkes kaduma minna mõni huumori tasand. On tavaline, et ühe huumori lõigu puhul toimib koos mitu huumori mehhanismi, kuid tõlkes võis neist mõni puudu jääda, sest muidu oleks tõlget luua liialt keeruline või suisa võimatu. Näiteks võis kaduma minna alliteratsioonist tulenev huumori tasand või kasutati tõlkes samas lõigus huumori loomiseks mõnda muud huumori mehhanismi, et eestikeelse teksti lugeja samuti naerda saaks. Kõiki huumori lõike pole aga võimalik tõlkida nii, et kõik lugejad nende üle naerda saaks, ja vahel tõlgiti see otse, lootuses, et midagi eestikeelse teksti lugejale ikka nalja pakub.

Töös esitatud analüüs on üsna pinnapealne ning kindlasti annaks samu huumori lõike analüüsida põhjalikumalt. Samuti pole töös esindatud kõik huumori tüübid ega teoses olemasolevad huumori lõigud. Üleüldiselt saaks tulevikus noortekirjanduse huumorit ja selle tõlget rohkem uurida. Võiks näiteks läbi viia uurimusi selle kohta, kuidas noored tajuvad huumorit lähtetekstis ja tõlkes ning kuidas erinevad huumori tõlkestrateegiad neile mõjuvad. Samuti annaks empiirilisemalt uurida huumori funktsioone ja rolli noortekirjanduses, sest selle kohta on hetkel veel vähe infot.

Kasutatud kirjandus

- Attardo, Salvatore (toimet.) 2014. *Encyclopedia of humor studies*. Texas: Sage Publications.
- Attardo, Salvatore; Raskin, Victor 1991. Script theory revis(it)ed: Joke similarity and joke representation model. *HUMOR: International Journal of Humor Research* 4: 293–347.
- Bardugo, Leigh 2015. *Six of Crows*. London: Hodder & Stoughton.
- Bardugo, Leigh 2017. *Vareste kuus*. Tõlkinud Lii Tõnismann. Tallinn: Pegasus.
- Berger, Arthur Asa 2017 [1993]. *An Anatomy of Humor*. New York: Routledge.
- Buijzen, Moniek; Valkenburg, Patti 2004. Developing a Typology of Humor in Audiovisual Media. *Media Psychology* 6: 147–167. https://doi.org/10.1207/s1532785xmep0602_2.
- Cross, Julie 2011. *Humor in Contemporary Junior Literature*. New York: Routledge.
- Facetiousness. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/facetiousness>. Kasutatud 22. mail 2024.
- Facetiousness. Merriam-Webster. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/facetious>. Kasutatud 22. mail 2024.
- Harmon, Lucyna 2019. Translation Strategies, Techniques, and Equivalences in Critical Approach. *Explorations: A Journal of Languages and Literature* 7, 2019: 7–16. <https://explorations.uni.opole.pl/wp-content/uploads/02Harmon.pdf>.
- Hayn, J. A.; Kaplan, J. S.; Nolen, A. 2011. Young Adult Literature Research in the 21st Century. *Theory into Practice*, 50(3): 176–181. <http://www.jstor.org/stable/23020780>.
- Hobbes, Thomas 2002 [1651]. *Leviathan*. Urbana, Illinois: Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/files/3207/3207-h/3207-h.htm#link2HCH0006>.
- Humor. Merriam-Webster. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/humor>. Kasutatud 11. detsembril 2023.
- Huumor. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/huumor/1>. Kasutatud 11. detsembril 2023.
- International Society for Humor Studies Conferences veebileht. <https://www.humorstudies.org/ConferCenter.htm>, kasutatud 10. novembril 2023.
- Kokkusattumus. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/kokkusattumus/1>. Kasutatud 6. mail 2024.
- Lastekaitse Liit 2018. 2017. aastal ilmunud head noorteraamatud. <https://www.lastekaitseliit.ee/et/organisatsioon/meie-tegevused/hea-lasteraamat/2017-aastal-ilmunud-head-noorteraamatud/>. Kasutatud 26. aprillil 2024.
- Leigh Bardugo koduleht. About Leigh Bardugo. <https://www.leighbardugo.com/about/>. Kasutatud 26. aprillil 2024.

- Leigh Bardugo quotes. Goodreads. <https://www.goodreads.com/quotes/7299575-always-hit-where-the-mark-isn-t-looking-who-s-mark-asked>. Kasutatud 25. mail 2024.
- Lotman, Maria-Kristiina 2019. Huumori tõlkimisest. *Tõlkija Hääl* VII: 42–52. https://tolkijad.ee/wp-content/uploads/2020/09/Tolkija-Haal_VII.pdf.
- Mattheus, Ave 2016. Noortekirjandus tuli, nägi ja võitis. *Õpetajate Leht*, nr. 14, 15 aprill 2016, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=opetajateleht20160415.2.10.1&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA----->.
- Morreall, John 2023 [2012]. Philosophy of Humor. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (toimet.). <https://plato.stanford.edu/entries/humor/#RelThe>.
- Netflix 2023. „What We Watched: A Netflix Engagement Report“, 12. detsember 2023. <https://about.netflix.com/en/news/what-we-watched-a-netflix-engagement-report>. Kasutatud 26. aprillil 2024.
- New Study: 55% of YA Books bought by Adults, 13. september 2012. *Publishers Weekly*. <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/childrens/childrens-industry-news/article/53937-new-study-55-of-ya-books-bought-by-adults.html>. Kasutatud 20. aprillil 2024.
- Nida, Eugene Albert 1964. *Towards a Science of Translating With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Holland: E. J. Brill.
- Org, Andrus 2011. Plahvatus nullpunktis ehk Nullindate eesti noorteromaan. *Haridus*, nr. 2, aprill 2011: 5–8. <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:77907/159430/page/7>.
- Ojala, Hille 2004. Noortekirjanduse mõistest ja spetsiifikast. *Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse toimetised* 2: 122–137. <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:544/426657/page/123>.
- Piinlikkus, Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/piinlikkus/1>. Kasutatud 6. mail 2024.
- Poolemeelne, Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/poolemeelne/1>. Kasutatud 24. mail 2024.
- Pym, Anthony 2005. Explaining Explicitation. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*: 29-34. https://usuaris.tinet.cat/apym/online/translation/2005_explaining_explicitation.pdf.
- Reddit. r/sixofcrows. <https://www.reddit.com/r/sixofcrows/>. Kasutatud 30. aprillil 2024.
- Reddit. r/Grishaverse. <https://www.reddit.com/r/Grishaverse/>. Kasutatud 30. aprillil 2024.
- Reinaus, Reeli 2015. Tänapäeva noorteromaan kui muinasjutt. *Nukits*: 14–19. <https://www.digar.ee/arhiiv/et/download/343158>.
- Romano, Nick 2023. „Shadow and Bone team has been quietly working on Six of Crows spin-off“. *Entertainment Weekly*, 16. märts 2023. <https://ew.com/tv/shadow-and-bone-spin-off-six-of-crows/>. Kasutatud 24. aprillil 2024.

- SAVE Shadow and Bone 2023. Change.org. <https://www.change.org/p/save-shadow-and-bone-a4757a7c-b9f5-4753-b5d5-35d12ba1c617>. Kasutatud 24. aprillil 2024.
- Shibles, Warren 1997. *Humor Reference Guide: A Comprehensive Classification and Analysis*.
- Six of Crows. Goodreads. <https://www.goodreads.com/book/show/23437156-six-of-crows>. Kasutatud 30. aprillil 2024.
- Statistikaamet 2022. Rahvaloendus. 76% Eesti rahvastikust oskab mõnda võõrkeelt. <https://rahvaloendus.ee/et/uudised/rahvaloendus-76-eesti-rahvastikust-oskab-monda-voorkeelt>. Kasutatud 30. aprillil 2023.
- The 100 best YA books of all time 2021. *Time magazine*. <https://time.com/collection/100-best-ya-books/>. Kasutatud 17. märtsil 2024.
- Tolkien, John Ronald Reuel 1981. *The Letters of J.R.R. Tolkien*.
- Toome, Heidi 2024. „Eesti keel on kohati liiga puine.“ Üha enam noori eelistab ingliskeelset kirjandust eestikeelsele. Eesti Päevaleht, 14. märts 2024. <https://epl.delfi.ee/artikkel/120277512/eesti-keel-on-kohati-liiga-puine-uha-enam-noori-eelistab-ingliskeelet-kirjandust-eestikeelsele>. Kasutatud 23. aprill 2024.
- Vandaele, Jeroen 2002. Introduction: (Re-)Constructing Humour: Meanings and Means. *The Translator* vol 8 nr 2: 149–172.
- Van der Wal, Amber; Pouwels, J. Loes; Piotrowski, Jessica Taylor; Valkenburg Patti M. 2022. Just a Joke? Adolescents' Preferences for Humor in Media Entertainment and Real-Life Aggression. *Media Psychology* vol. 25, nr. 6: 797–813. <https://doi.org/10.1080/15213269.2022.2080710>.
- Vinay, Jean-Paul; Jean Darbelnet 1995 [1958]. *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*, inglise keelde tõlkinud J. C. Sager ja M.-J. Hamel.

Summary

The aim of this master's thesis was to study the translation of humour in young adult literature, specifically in the young adult novel "Six of Crows" by Leigh Bardugo (2015) which was translated into Estonian by Lii Tõnismann in 2017. In order to do so, examples of different types of humour were collected from the book and they analysed with a focus on humour creation mechanisms as well as translation strategies of humour.

The thesis is divided into three parts. The first two chapters offer a theoretical background for the analysis presented in the third chapter, with the first chapter focused on humour as a whole. It tackles topics such as the subjectivity of humour and difficulties in translating it as well as humour theories. The main focus of the first chapter is on humour mechanisms, typology, and translation strategies pertaining to humour in specific. The second chapter of the thesis gives an overview of young adult literature, starting from a brief overview of its history and main characteristics. The chapter also covers the role of humour in young adult literature specifically and the translation of young adult literature with a short summary of why it is such an important topic and why many Estonian teenagers choose to read books in English rather than their mother tongue. The third chapter is an analysis of different chosen examples of humour (as decided by myself with the assistance from the fanbase of the book) in "Six of Crows" and their translations, categorised based on the types of humour used.

In this master's thesis, it is concluded that many six different strategies were used in translating the humour of the novel "Six of Crows" and that the chosen translation strategy might be dependent on the type of humour used, e.g. in the case of humour based on logic, the translator found equivalent translations, but in the case of puns and alliterations, she had to either replace the humour mechanism or translate it word for word with the risk of the humour becoming unclear to the target audience.

Lisad

Lisa 1

Bergeri huumori tüpoloogias (2017: 18)

Loogikal põhinev	Keelel põhinev	Identiteedil põhinev	Tegevusel põhinev
Absurd	Allusioon	Enne/pärast	Tagaajamine
Vääratus	Toretsemine	Burlesk	Farss
Analoogia	Definitsioon	Karikatuur	Kiirus
Kataloog	Liialdus	Ekstsentrilisus	
Kokkusattumus	Naljatilemine	Piinlikkus	
Võrdlus	Pilge	Paljastus	
Pettumus	Lapsikus	Grotesk	
Ignorantsus	Iroonia	Jäljendus	
Kordus	Arusaamatus	Kehastus	
Teema ja variatsioon	Sõnasõnalisus	Paroodia	
	Sõnamäng	Skaala	
	Teravmeelitsus	Stereotüüp	
	Naeruvääristus	Maski mahavõtmine	
	Satiir		
	Sarkasm		

Inglise keel	Eesti keel	Huumori tüüp	Tõlke strateegia
<p>“What’s the easiest way to steal a man’s wallet?” “Knife to the throat?” asked Inej. “Gun to the back?” said Jesper. “Poison in his cup?” suggested Nina. “You’re all horrible,” said Matthias. (Bardugo 2015: 135–36)</p>	<p>Kaz naaldus toolikorjule. „Kuidas saab inimeselt kõige hõlpsamini rahakoti pihta panna?“ „Nuga kõrile?“ küsis Inej. „Püssitoru vastu selga,“ arvas Jesper. „Mürki joogi sisse?“ pakkus Nina. „Te olete kõik jäledad,“ ütles Matthias. (Bardugo 2015: 126)</p>	pettumus	Leksikaalne asendus
<p>„Why <i>did</i> you move out of your father’s house?“ Jesper asked. „It was time,“ Wylan said tightly. „Idealist? Romantic? Revolutionary?“ „Idiot?“ suggested Nina. (Bardugo 2015: 129–130)</p>	<p>„Miks sa siis isa juurest tulema tulid?“ küsis Jesper. „Oli aeg,“ kostis Wylan napilt. „Idealist? Romantik? Revolutsioonäär?“ „Poolemeelne?“ pakkus Nina. (Bardugo 2017: 120)</p>	kataloog, pettumus	Võimendav tõlge / laiendav tõlge
<p>„You can’t spend his money if you’re dead.“ „I’ll acquire expensive habits in the afterlife.“ (Bardugo 2015: 145)</p>	<p>„Kui sa surma saad, siis pole sul võimalust tema suuri rahahunnikuid kulutada.“ „Eks ma hakkan siis järgmises elus laiama.“ (Bardugo 2017: 135)</p>	absurd	Võimendav tõlge / laiendav tõlge

<p>Jesper knocked his head against the hull and cast his eyes heavenward.</p> <p>“Fine. But if Pekka Rollins kills us all, I’m going to get Wylan’s ghost to teach my ghost how to play the flute just so that I can annoy the hell out of your ghost.” Brekker’s lips quirked.</p> <p>“I’ll just hire Matthias’ ghost to kick your ghost’s ass.”</p> <p>“My ghost won’t associate with your ghost,” Matthias said primly, and then wondered if the sea air was rotting his brain.</p> <p>(Bardugo 2015: 194–95)</p>	<p>Jesper tagus pead vastu laevakülge ja pööritas silmi.</p> <p>„Olgu. Aga kui Pekka Rollins meid kõiki maha tapab, siis las Wylani viirastus õpetab minu viirastuse flööti mängima, et ma saaksin sinu viirastusele põrgumoodi närvidele käia.“</p> <p>Brekkeri suu kiskus muigele. „Ja mina pakun Matthiase viirastusele raha, et ta sinu viirastusele säru teeks.“</p> <p>„Minu viirastus ei võtaks üldse vaevaks sinu viirastusega tegemist teha,“ ütles Matthias pepsilt ja mõtles siis, et mereõhk hakkab vist mõistusele.</p> <p>(Bardugo 2017: 181)</p>	<p>Absurd, kordus, naljatlemine (keelel põhinev huumor)</p>	<p>Laiendav tõlge</p>
<p>“Kaz is... I don’t know, he’s like nobody else I’ve ever known. He surprises me.”</p> <p>„Like a hive of bees in your dresser drawer“ (Bardugo 2015: 214)</p>	<p>„Kaz on... no ma ei tea, ta pole kellegi teise moodi, keda ma tean. Ta üllatab mind.“</p> <p>„Jah. Just nagu oleks sul kummutisahtlis sülem mesilasi.“ (Bardugo 2017: 200)</p>	<p>võrdlus, pilge (keelel põhinev huumor)</p>	<p>Ekvivalentsi efekt</p>

<p>[Inej] knew how she sounded – stern, fussy, like an old crone making dire pronouncements from her porch. (Bardugo 2015: 20)</p>	<p>Inej sai aru küll, kuidas selline manitsus kõlab – tõredalt ja sekeldavalt, nagu oleks ta mõni vanamutt, kes möödakäijaid oma verandalt tänitab. (Bardugo 2017: 19)</p>	<p>võrdlus</p>	<p>Laiendav tõlge / võimendav tõlge</p>
--	--	----------------	---

Inglise keel	Eesti keel	Huumor	Tõlke strateegia
„Saints, Fjerdan, I didn't know you could laugh. Careful now, take it slow“ (Bardugo 2015: 255).	„Pühakute nimel, fjerdalane, ma ei teadnudki, et sa naerda oskad. Ettevaatust, läheb veel kurku.“ (Bardugo 2017: 239)	stereotüüp	Selgitav tõlge
„Oh, I see. I'm the wicked Grisha seductress. I have beguiled you with my Grisha wiles.“ She poked him in the chest. „Stop that.“ „No. I'm beguiling you.“ „Quit it.“ [...] „It's working! The beguiling has began. The Fjerdan has fallen. You are powerless to resist me.“ (Bardugo 2015: 256–57)	„Aa, ah so. Mina olen õelast grišast võrgutaja, ahvatlen sind oma grišavõludega!“ [Nina] suskas poisile sõrmega rindu. „Jäta.“ „Ei, ma ahvatlen sind.“ „Lõpeta ära.“ [...] „Juba mõjub! Ahvatlemine on alanud. Fjerdalane langes. Sul ei ole jaksu mulle vastupanu avaldada.“ (Bardugo 2017: 240)	Stereotüüp, kõneviis	Väljajätt (<i>beguiling</i>)

Keelel põhineva huumori tõlke näited

Inglise keel	Eesti keel	Huumori tüüp	Tõlke strateegia
<p>„Hringkälla is coming,“ Nina said. „Be silent,“ Matthias snapped at her. „Pray, don’t,“ said Kaz. (Bardugo 2015: 134)</p>	<p>„Varsti tuleb hringkälla,“ ütles Nina. „Jää vait,“ kähvas Matthias. „Palun ära jää,“ ütles Kaz. (Bardugo 2017: 124)</p>	Kõneviis / keele kasutus	Funktsionaalne ekvivalents
<p>„Joost had two problems: the moon and his moustache“ (Bardugo 2015: 3)</p>	<p>„Joosti vaevas kaks asja: kuuvalgus ja vurrud“ (Bardugo 2017: 3)</p>	Alliteratsioon (ei kandu tõlkes edasi)	Asendus
<p>„We all know the old man doesn’t have the stomach for a real brawl. [...] Everyone knows you’re the spine of Haskell’s operation – snap it and the Dregs collapse.“ Jesper snorted. „Stomach, spine. What’s next, spleen?“ (Bardugo 2015: 27)</p>	<p>„Me kõik teame, et vanamehel ei jätku ehtsa mürgli tarvis närvi. [...] Igaüks teab, et just sina oled Haskell'i tegemiste selgroog – kui see katki teha, varisevad sagulased kohe kokku.“ Jesper turtsatas. „Närvid, selgroog... Mis edasi, põrn või?“ (Bardugo 2017: 25)</p>	Alliteratsioon, naljatlemine	Laentõlge / asendus
<p>„I could read to you if I had anything to read. There’s a Heartrender at the Little Palace who can recite epic poetry for hours. Then you’d wish you had died.“ [...] „Sing something, then.“</p>	<p>„Ma võiksin sulle ette lugeda, kui oleks, mida. Väikeses palees oli üks südamelõhestaja, kes võis tundide kaupa valjusti peast eeposeid lugeda. Vaat siis tuli küll tahtmine maha surra.“ [...]</p>	Naljatlemine, liialdus	Laiendav tõlge

<p>Nina laughed. „Remember what I said about wishing you were dead? You do not want me to sing.“ (Bardugo 2015: 201–203)</p>	<p>„No laula siis midagi.“ Nina naeris. „Mäletad, mis ma nende eeposte kohta ütlesin – kui kuuled, tuleb tahtmine maha surra? Usu, sa ei taha, et ma laulaksin.“ (Bardugo 2017: 187–189)</p>		
<p>„Oh, and put in an order for a new hat.“ „Please.“ Kaz heaved a sigh as he braced himself for three painful flights of stairs. „Please, my darling Inej, treasure of my heart, won’t you do me the honour of acquiring me a new hat?“ (Bardugo 2015: 73–74)</p>	<p>„Aa, ja telli mulle uus kaabu.“ „Ütle palun.“ Kaz ohkas raskelt, pannes vaimu valmis, et kolmest piinavast trepist alla ronima hakata. „Palun, mu kallis Inej, mu südame aare, kas mul oleks au sinu abiga uus peakate omandada?“ (Bardugo 2017: 68)</p>	<p>Sarkasm, võib-olla burlesk (n.ö. kõrge vs madala stiili kasutamine)</p>	<p>Võimendav tõlge, funktsionaalne ekvivalents</p>
<p>„Only Nina and Matthias speak Fjerdan.“ „I speak Fjerdan,“ Wylan protested. „Schoolroom Fjerdan, right? I bet you speak Fjerdan about as well as I speak moose.“ „Moose is probably your native tongue,“ mumbled Wylan. (Bardugo 2015: 136)</p>	<p>„Only Nina and Matthias speak Fjerdan.“ „I speak Fjerdan,“ Wylan protested. „Schoolroom Fjerdan, right? I bet you speak Fjerdan about as well as I speak moose.“ „Moose is probably your native tongue,“ mumbled Wylan. (Bardugo 2015: 136)</p>	<p>Teravmeelitsemine, absurd</p>	<p>Võimendav tõlge</p>
<p>„It is not natural for girls to fight.“</p>	<p>„Ebaloomulik, et naised sõdivad.“</p>	<p>Kordus, teravmeelitsemine</p>	<p>Laiendav tõlge</p>

<p>„It isn’t natural for someone to be as stupid as he is tall, and yet, there you stand.“ (Bardugo 2017: 245)</p>	<p>„Ebaloomulik, et mõni mees on sama loll kui pikk ... aga sina oled tõesti hea näide.“ (Bardugo 2017: 229)</p>		
<p>„If I see a single scratch or nick on those [guns], I’ll spell forgive me on your chest in bullet holes.“ „[...]He’d be dead halfway through forgive.“ [...] Jesper rolled his eyes. „It’s about sending a message. What’s the point of a dead guy with forg written in his chest?“ „Compromise,” Kaz said. „I’m sorry does the trick and uses fewer bullets.“ (Bardugo 2015: 19)</p>	<p>„Peaks ma neil ühtainumastki kriimu või mõlki nägema, täkin „Palun andeks“ sulle kuuliaukudega rinna sisse.“ „[...]Ja poole sõna pealt oleks ta niikuinii surnud.“ [...] Jesper pööritas silmi. „Mõte on selles, et tuleb sõnum edastada. Mis mõtet oleks surnul, pool andekspalumist keset rinda?“ „Kompromiss,“ sõnas Kaz. „Täki lihtsalt „andeks“ – ajab asja ära küll, aga kuule kulub vähem.“ (Bardugo 2017: 17–18, minu rõhutus paksus kirjas)</p>	<p>Sõnasõnalisus, absurd</p>	<p>Laentõlge</p>
<p>„Always hit where the mark isn’t looking.“ „Who’s Mark?“ (Bardugo 2015: 135)</p>	<p>„Löök sihi alati sinna, kuhu märk parajasti ei vaata.“ „Kes see Märt on?“ (Bardugo 2017: 124–125)</p>	<p>Arusaamatus, sõnasõnalisus</p>	<p>Asendus</p>

Lõputöö autori kinnitus

Olen lõputöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelistele seisukohtadele ning muudest allikatest pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Avely Põder
Kuupäev: 28.05.2024

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Avely Pöder,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Huumor noortekirjanduses: Leigh Bardugo „Vareste kuus“ tõlge eesti keelde“,

mille juhendaja on Katiliina Gielen, PhD,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Avely Pöder
28.05.2024